

KONFERENSIYA

“TA’LIM-TARBIYA JARAYONIGA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMO VA YECHIMLAR”

TALABALAR, MAGISTRRLAR, PEDAGOGLAR UCHUN

+998 97 277 78 01

WWW.REANDPUB.UZ

INFO@REANDPUB.UZ

CYBERLENINKA

BASE

OpenAIRE

Google Scholar

«Ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlar. Muammo va yechimlar»
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy 10-sonli online konferensiya

«INTELLECT EDUCATION OFFICIAL»
NODAVLAT TA'LIM MUASSASASI

«TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA
INNOVATSION YONDASHUVLAR.
MUAMMO VA YECHIMLAR» MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
**10 -SONLI ONLINE
KONFERENSIYASI**

10-SON, 1-JILD OKTABR- 2022 2-QISM

WWW.REANDPUB.UZ

EDITOR IN CHIEF

ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH

PREPARING FOR PUBLISHING

HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

BOSH MUHARRIR

ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH

NASHRGA TAYYORLOVCHI

HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

TAHRIR KENGASH A'ZOLARI

ABIDOV IBROXIMJON

Namangan muxandislik-texnologiya instituti Kimyo kafedrasi dotsenti

SHODMONKULOV ZOXIR ABDURAXIMOVICH

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat institutining «Mashinashunoslik va servis xizmati» kafedrasi katta o'qituvchisi

SHARIPOVA SAODAT TURSUNBAEVNA

Toshkent farmatsevtika institutining «Dori vositalarining sanoat texnologiyasi» kafedrasi dotsent v/b

RAXIMOVA OYGUL RAXIM QIZI

Toshkent farmatsevtika institutining «Dori vositalarining sanoat texnologiyasi» kafedrasi dotsenti

RADJABOV NASIR NASIMOVICH

O'R Jamoat xavfsizligi universiteti Tillarni o'rganish kafedrasi professori

AXMEDOV OYBEK SAPORBAEVICH

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti ingliz tilini o'qitish metodikasi kafedrasi professori, filologiya fanlari doktori

XODJAYEVA NODIRAXON ABDURASHIDOVNA

SamDU, Iqtisodiet fakulteti, iqtisodiy nazariya kafedrasida dotsent

ABDUVALITOV NURJAN BURANOVICH

«Qozoq tili va adabiyoti» kafedrasida katta o'qituvchi

ABDUVALITOV YERGASH BURANEVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti qozoq tili va adabiyoti kafedrasi mudiri

KOSHANOVA BIBIGUL TURGANBAEVNA

Toshkent kimyo-texnologiya instituti noorganik moddalar kimyoviy texnologiyasi kafedrasi katta o'qituvchisi

ILHOMOV ZIYOVUTDIN ADXAMOVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fanlari nomzodi (dotsent)

MULLAEV DILSHOD AXMATOVICH

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Biologiya kafedrasi dotsent v.b

AZIMOV IBRAGIMJON TOSHPULATOVICH

Toshkent davlat pedagogika universiteti «Biologiya» kafedrasi mudiri

SAIDOVA MARHABO HABIBULLO QIZI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Iqtisodiy xavfsizlik kafedrasi katta o'qituvchisi

«Ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlar. Muammo va yechimlar» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy 10-sonli online konferensiya

Tibbiyot terminologiyasida polifunksionallik va polisemiya hodisalari

**Fozilova Nargiza Nishonboyevna Qarshi Davlat
1-ixtisoslashtirilgan umumiy o'rta ta'lim
maktabining o'zbek tili fani o'qituvchisi**

Bugungi kunda terminologiya sohasidagi keng tarqalgan sinonimiya tilshunoslar tomonidan terminologiya taraqqiyoti va shakllanishining ilk davrlariga xos hodisa sifatida baholanadi. Ayni shu holatni o'zbek tili tibbiyot terminologiyasida ham kuzatish mumkin. Hozirgi vaqtda tibbiyot terminologiyasiga baynalmilal terminlarning kirib kelishi ham terminologiyaning boyishiga hamda sinonim terminlarning ko'payishiga sabab bo'ldi.

Masalan: gipertoniya – qon bosimining ko'tarilishi kabi.

Shuni aytish lozimki, “sinonimik terminlar” bilan umumadabiy tildagi sinonimiya tushunchalari o'rtasida katta farq bor. Sinonimiya nutqning badiiy, publitsistik uslublari uchun juda qo'l keladi, yozma va og'zaki nutqni bir xil takrorlardan ozod qiladi.

Ma'lumki, birdan ortiq so'zning yozilishi jihatidan har xilligi, ma'no jihatdan esa o'zaro yaqinligi, bir xilligi yoki o'xshashligi ularning o'zaro sinonim bo'lishi uchun asosiy shart sifatida baholanadi.

So'zlarning ma'no munosabati orasidagi bir xillik, o'zaro yaqinlik va o'xshashligiga ko'ra sinonimlar ikki turga bo'linadi:

- 1) so'zlarning ma'no munosabati aynan bir xillikka asoslangan sinonimlar, ya'ni absolyut sinonimlar;
- 2) so'zlarning ma'no munosabati umuman bir xillikka asoslangan sinonimlar, ya'ni semantik sinonimlar. So'zlarning o'zaro ma'no yaqinligi va o'xshashligi kabi masalalar semantik sinonimlar ichida aniqlanadi ¹.

Tibbiyot terminologiyasida ham sinonimiya, dubletlar, variantdoshlik xilma xil obyektiv va subyektiv sabablar natijasida yuzaga keladi va shu jihatdan, tillarning terminologik tizimlarida sinonimiyani ham oqlash zarurati kelib chiqadi.

Bu fikr olimi B. Oruzbayeva tomonidan quyidagicha ta'kidlangan: “Iste'molda

bir ma'noli o'z va o'zlashma so'zlar mavjudligidan hosil bo'lgan terminologik sinonimiya ancha ko'proq uchraydi. Amalda dubletlardan to'la qutulish imkoniyati yo'q. Shunday ekan, terminologik sinonimiya milliy tillar uchun muqarrar holdir”². Terminologiyada sinonimiya hodisasi qanday? Sinonim terminlar qanday qilib yuzaga kelib qoladi? – degan savol o'z-o'zidan tug'ilishi tabiiy. Sinonim so'zlar bilan sinonim terminlar xarakter va tabiatiga ko'ra

¹Миртожиев.М. Ўзбек тили семасиологияси. –Тошкент, 2007. –187 б.

²Орузбаева Б.О. Қирғиз терминологияси. — Фр., 1964. –311 б.

ham, yuzaga kelishida ham farq qiladi. Sinonim soʻzlar uslubga ham, nutqqa ham xoslangan boʻladi. Bir tushuncha yozma nutqda bir xil ifodalansa, ogʻzaki nutqda boshqacharoq ifoda etiladi. Terminologik sinonimlarda esa uslub hisobga olinmaydi. Ularning maʼnosi tushuncha va obyektga toʻliq mos keladi. Shuning uchun ham baʼzi terminshunoslar bunday sinonimlarni terminologik dubletlar deb ham yuritishadi.

Masalan: zanjirli reaksiya – zanjirli harakat;

Mazkur parallel terminlar tibbiyot terminologiyasida bir maʼnoda qoʻllanilib, sinonim terminning paydo boʻlishiga qisman oʻxshasa-da, baʼzi jihatlariga koʻra undan farq qiladi va maʼnoviy sinonimlarni yuzaga keltiradi.

Masalan: Zanjirli reaksiya – zanjirli harakat

Zanjirli reaksiya – ikki yoki bir necha moddalar oʻrtasida kechadigan va yangi moddalar hosil qiladigan oʻzaro kimyoviy taʼsir;

zanjirli harakat – ikki yoki bir necha moddalar oʻrtasida kechadigan va yangi moddalar hosil qiladigan oʻzaro kimyoviy taʼsirni umumlashtiruvchi harakat.

Soʻzlarning, yaʼni birdan ortiq soʻzning maʼno munosabati aynan bir xillikka asoslangan sinonimlar tilshunoslikda absolyut sinonimlar deb ataladi³. Ularni ayrim tilshunoslar dublet deb ataydilar⁴. Baʼzi ishlarda esa maʼnolari ayni bir xil sinonimlar mavjudligini aytish bilan cheklanilgan: uni absolyut sinonim deb ham, dublet deb ham atalmagan⁵. Tilshunos M. Mirtojyiev taʼkidlaganidek, absolyut sinonim va dublet terminlar bir xil maʼnoga ega. Bu terminlar ostida ifodalangan sinonimlar birdan ortiq soʻzning semantik tarkibi ayni bir xil boʻlishini bildiradi⁶. Ular absolyut sinonimlar hisoblanadi.

Hamma tilshunoslar tilda absolyut sinonimlar borligini birday qayd etishmaydi. Rus semasiologi D. N. Shmelev “Tilda absolyut sinonimlar boʻlmaydi”⁷, – degan fikrni ilgari suradi.

Bir tushuncha ifodasining toʻliq va qisqargan shakllarda qoʻllanishi natijasida sinonim terminlar yuzaga kelishi mumkin. Mazkur holat bir komponentli terminlarga xos boʻlib,

³Булаховский Л.А. Введение в языкознание. 4.1. – М.: Учпедгиз. 1954. –С.38.; Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. –М.: Изд. ЛИЯ. 1959. –С. 279.; Сабиров К.С. Лексикология // Современный татарский литературный язык. –М.: Наука. 1969. –С.60; Потоцкая Н.П. Стилистика современного французского языка. — М.: ВП. 1974. –С. 104.; Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. Изд. Испр., допол. –М.: ВШ. 1983. –С.79.; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М.; СЭ. 1966. –С. 407.; Бердимуратов Е. Ҳезирги заман карақапқак тагиниг) лесикологиясы. – Некис: Карақалпак. 1968. – 98 б.; Белкин В.М. Арабская лексикология. –М.: Изд. МУ. 1975. –С. 158.

⁴ Камолов Ф. Семасиология. –Т.: 1957.–Б. 130.; Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. –М.: Просвещение. 1972. –С. 56; Потоцкая Н.П. Стилистика современного французского языка. –М.: 1974.–С.108.

⁵Мэммэдов Н. Ахундов А. Дилчилшэ кириш. – Бакы: Маариф. 1966. – 183 с.; Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. –Л.: Просвещение. 1973. – С.129; Stepanova M.D., Cornyseva T.T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. –М.: Hoehschule. 1975, –Р. 22.; Абдулаев Б.Т. Синонимлар // Муасир азарбайжан тили. 1-чилд. – Бакы; Елм. 1978.– 186 б.; Хэзерге башкорт теле / Яу. ред.З.Ф.Ураксин, К.Ф.Ишбаев. –Уфа: Китап. 1986. –Б.25.; Harro Gross. Einfifhron in die Germanistische Linguistik - Miinchen: Yudicium. 1998. –Р.112.; Philipp M. Semantik des Deutschen. –Berlin: Weidler. 1998. –Р. 60.; Volmert J. (Hrsg) Trundkurs Sprachwissenschaft // Eine Einfifhron in die Sprachwissenschaft fur Lehramtschtdiengiinge. – Miinchen. 2000.–Р.164.

⁶ Миртожиев М. Ўзбек тили сеиасиологияси. –Тошкент, 2007, –Б.187.

⁷Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка.–М.; 2003.– С.140.

qo'llanishda qulaylik tug'dirish uchun ataylab ixcham ko'rinishga keltiriladi. Ammo har ikki holatda ham bir tushuncha ifodasi sifatida qo'llanaveradi.

Bunday absolyut sinonim terminlar, ya'ni leksik dubletlar zaruriyat tufayli, talabning taqozosi bilan yuzaga keladi.

Bir konsepsiyani nomlash uchun bir nechta maxsus leksik birliklardan foydalanish muammosi uzoq vaqt davomida ham terminologiya, ham lingvistikaning boshqa sohalari tomonidan o'rganilib kelinmoqda. Sinonimiya o'ziga xos lingvistik hodisa sifatida tilshunoslikda leksik semantikaning bo'limida o'rganiladi va semasiologiya doirasida sinonimlarning semantik tuzilishi nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi.

Milliy (o'zbekcha) va baynalmilal tibbiyot terminlarining lug'aviy sinonimiyasini ham alohida olingan terminlar doirasida (anemiya-kamqonlika kabi), shuningdek, birikma terminlar (ularning tarkibiy qismi) doirasida ham kuzatish mumkin. Ba'zan baynalmilal terminlarni birikma terminlar tarzida tarjima qilish va ayni paytda ularni parallel qo'llash natijasida terminologik sinonimiyaning aralash turi ham kelib chiqqan. O'zbek tilining tibbiyot terminologiyasida baynalmilal terminlarning aynan, tarjimasiz qo'llanishi ba'zi o'rinlarda o'zini oqlasa-da, ona tilimizda aniq muqobillari bo'lgani va ular ayni tibbiyot bilan bog'liq tushunchalarni aniq ifodalagani holda baynalmilal terminlarni amaliyotga kiritish haqli e'tirozlarga sabab bo'ladi. Boy yozma adabiyotga ega bo'lgan tillarda baynalmilal terminlarning mavjud muqobillaridan va tilning ichki lug'aviy imkoniyatlaridan to'la foydalanish hamda tegishli terminlarni tarjima qilish eng to'g'ri yo'l ekanligi tegishli manbalarda ko'rsatib o'tilgan. Ko'pchilik baynalmilal terminlar terminologik talablarga aniqroq javob bera oladi. O'zlashma terminlarning afzalliklari terminshunoslikka bag'ishlangan qator ishlarda qayd etilgan. Rus tilshunosi L. Kutinaning bu haqdagi fikri ham e'tiborlidir: "Xorijiy til terminlari afzalligining eng oddiy dalili ularning baynalmilal xususiyatidir. Lekin boshqa bir dalil ham kam bo'lmas kerak: xorijiy til terminlarining muayyan til tizimlaridan alohida ajralib turishi, u bilan bog'lanmasligi, ikkinchi va qo'shimcha ma'nolarga bo'linish ehtimolining yo'qligi ham ularning afzalligini ko'rsatadi. Ona tilidagi so'z hali termin sifatida shakllanishi kerak, xorijiy, o'zlashma so'z esa tayyor termin hisoblanadi"⁸. Albatta, bu fikrga ham qo'shilmay bo'lmaydi. Biroq, baynalmilal terminlarning foydalanish ko'lami kengligini hisobga olib, o'zbek tilining etimologik jihatiga ko'ra, terminologiyani sistem tahlil asosida tartibga solish kerak, deb o'ylaymiz. O'z va o'zlashma qatlam terminlari ma'lum bir tushunchani anglatishda aniqlikni kasb etsa, har ikkisini ham muomalada bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Lekin, sinonimik qatorda aks etgan milliy termin ko'p komponentli, murakkab bo'lsa, anglatayotgan ma'noda chalkashliklarni yuzaga keltirsa, bunday holatda o'zlashma terminga asosiy ilmiy termin sifatida qaraladi. Ko'pgina terminshunos olimlar qayd

⁸Термин в терминологических словарях (к антитезе: энциклопедическое-филологическое) // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. –Л.; Наука, 1976. –С. 19-30.

etganidek, sinonim terminlarning yuzaga kelishini terminologiyada ijobiy hodisa deb bo‘lmaydi. Unga terminologik mezonlar buzilishining natijasi deb qarash lozim bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Абдиев М. Соҳавий лексиканинг систем таҳлили муаммолари. –Тошкент: Халқ мероси, 2004. – 262 б.
2. Абдуазизов А.А. Тилшунослик назариясига кириш. – Тошкент: «ШАРҚ» НМАК, 2010. – Б.77.
3. Бегматов Э. А. Ҳозирги ўзбек тилининг лексик қатламлари. “Фан” нашриёти. – Т.: 1895. –Б. 132-133.
4. Искандарова Ш. Лексикани мазмуний майдон асосида ўрганиш майдони. Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти, 1998. –Б.27.
5. Мадалиев Б. Ҳозирги ўзбек тилида қўшма сўзлар. – Тошкент, 1966.
6. Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017. –Б.66.
7. Маматов Н. Ўзбек тилида қўшма сўзлар. –Тошкент, 1982. –233 б.
8. Мирзақулов Т. Ўзбек тили морфем парадигматикаси ва синтагматикаси масалалари. — ДДА. Тошкент, 1994, –Б.18.
9. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. –Тошкент: 2007, –187 б.
10. Қўчқортюев И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги.–Тошкент, 1977.

Rahmonova Hojibuvi Rizojon qizi

Buxoro davlat universiteti Pedagogika institutining II- bosqich musiqa ta'limi yo'nalishi magistranti.

Musiqani yoshlar ongiga singdirishga zamonaviy texnologiyalarning o'rni va ahamiyati.

Annotatsiya: maqolada musiqaning yoshlar ongiga tasiri yoshlarga musiqa fanini o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish va ularning samaradorligi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, texnologiya, audio, video, MP3, MP4, CD, smartfon, klassik.

Insonning ruhiy kamoloti haqida gapirar ekanmiz, albatta bu maqsadga musiqa san'atisiz erishib bo'lmaydi.

I.A.Karimov

O'zbekiston istiqbolga erishishi bilan milliy madaniyatga qiziqish kuchaydi, bugungi kunning asosiy vazifasi – milliy an'analar va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlikni kashf etish masalasi deb belgilandi. Bugun O'zbekiston musiqa madaniyati ham murakkab rivojlanish yo'lini bosib o'tmoqda. Bu yo'nalish yangilanish, qayta tug'ulish, dastlabki milliy asoslarga qaytish jarayoni yuz bermoqda. Bugungi yangi O'zbekistonning zamonaviy musiqasi va tarixiy musiqa san'ati o'rtasidagi aloqadorlik o'tmishdagi eng yaxshi yutuqlarni kelgusi avlodlarga yetkazish zarurati har doim hukumatimiz va san'at jamoatchiligi diqqat markazida bo'lib kelgan va shunday bo'lishi ham kerak.¹

Musiqa bu insonning eng nozik tuyg'ularining ifodasidir. Musiqa orqali insoniyat ongi rivojlanadi, kamolotga erishadi. Musiqa shaxsning komil inson bo'lish yo'lidagi taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi.

1. O'zbekiston musiqiy merosi Rossiya Fedaratsiyasi to'plamlarida. "Silk road media", "East star media" Toshkent 2020. 36-37- betlar.

Insonlar hatto ibtidoiy jamoa bo'lib yashagan davrlarda ham musiqaning ilk shakllari rivojlangan. Musiqa insonning axloqiy va estetik didini shakllantirishda, hissiy

tuyg'ularini rivojlantirishda, ijodiy qobilyatlarini oshirish vositasi sifatida o'rni juda muhimdir. U insonning ma'naviy va jismoniy holatiga ta'sir qilish uchun ishlatiladigan kuchli vosita hisoblanadi. Uning inson ruhiyatiga ta'sirini juda qadim zamonlardayoq ma'lum bo'lgan va faylasuflar tomonidan etirof etilgan.

Yangilanayotgan yangi O'zbekistonda yoshlar tarbiyasiga ilm fanga bo'lgan e'tibor ya'nada ortib bormoqda. muhtaram prezidentimizning musiqa va san'atga berayotgan e'tiborlari bejizga emas. Yoshlarni musiqa orqali vatanga muhabbat, el-yurtiga sadoqatli qilib tarbiyalash, komil inson bo'lib yetishishlari, ularning ongida go'zal, sof insoniy tuyg'ularini shakllantirish, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ruhida tarbiyalashda musiqaning o'rni beqiyosdir.

Shiddat bilan rivojlanib kelayotgan zamonaviy texnologiyalar asrida ham musiqaga bo'lgan ehtiyoj, qiziqish va shu bilan birga talab ortib bormoqda. Bugungi kunga kelib yoshlar musiqa deb eshitayotgan turli xil yot g'oyalar oqimi bilan to'lib toshgan g'arb musiqalaridan imkoni boricha yoshlarimizni uzoq tutishimiz kerak. Har turli jazavaga soluvchi usullarda yanrayotgan musiqalar yoshlarni ongini mutlaq egallab olmasligi uchun o'z milliy qadriyatlarimiz bilan sug'orilgan milliy kuy qo'shiqlarimizni ko'proq targ'ib qilishimiz kerak. Bunda milliy ruhdagi maqomlarimiz, xalq kuylari va ko'plab o'zbekona asarlarni yoshlar ongiga singdirishimiz kerak. Kelajak egalari bo'lgan yoshlarimiz nafaqat milliy kuy qo'shiqlarimiz balki jahon klassik kompozitorlari asarlaridan ham bahramand bo'lib borishlari ayni muddaodir. Bu to'g'risida I.A.Karimovning shunday mulohazalari bor "...Agar insonning qulog'i yengil-yelpi, tumtaroq, ohanglarga o'rganib qolsa, bora-bora uning badiiy didi, musiqa ma'daniyati pasayib ketishi, uning ma'naviy olamini sohta tushunchalar egallab olishi ham hech gap emas. Oxir-oqibatda bunday odam "shashmaqom" singari milliy merosimizning noyob durdonalarini ham, Motsart, Bethoven, Bax va Chaykovskiy kabi dunyo tan olgan buyuk kompozitorlarning asarlarini ham qabul qilishi qiyin bo'ladi."²

Demak milliy kuy qo'shiqlarimiz barobarida jahon klassik durdonalaridan ham bahramand bo'lib borishlari kerak. Hozirgi zamon yoshlariga musiqalarni nafaqat ijro orqali balki, zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda ularga musiqani

yetkazib berish, dars jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari bo'lmish audio(mp3) va video(mp4) yozuvlaridan foydalanish. Taqdimotlar orqali ta'lim jarayonini yanada sifatli, tinglayotganga qiziqarli qilib olib borish ko'zda tutilgan. Dars mobaynida innovatsion texnologiyalardan foydalanib o'quvchilar ongida musiqa olamiga bo'lgan qiziqishini ya'nada chuqurroq shakllantirib borish mumkin. Misol tariqasida jahon klassik kompozitorlari asarlarini o'quvchilar ruhiyatiga ta'sirini ularning tarbiyasidagi musiqaning o'rnini shakllantirishda dars jarayonida CD disklar, audio (mp3) va video(mp4) yozuvlari, barchamizning hamrohimizga aylangan smartfonlardan foydalanishimiz mumkin. Bu ham pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning bir turi hisoblanadi. Jumladan maktab darsliklarida keltirilgan Jahon klassik musiqasining buyuk nomoyondalaridan biri bo'lgan Wolfgang Amadey Motsart hayoti, ijodi asarlarini o'rganishda axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish, ular orqali o'quvchilarda kompozitor ijodiga bo'lgan qiziqishni yanada orttirish mumkin bo'ladi. Ayniqsa uning asarlarini tinglash orqali o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish mumkin ekanligi tadqiqotchilar tomonidan isbotlangan va hozirda bu usul keng ommaga tavsiya qilib kelinmoqda.

2. Karimov I. A . “ Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch” – Toshkent: “Ma`naviyat” 2008 143-bet.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa holda qilgan o`quvchi yoshlar ongida milliy musiqamiz bilan bir qatorda jahon klassik kompozitorlarining asarlarini ham o`rgatib borish. Ularni ma`naviy dunyosini boyitishga yordam beradi. Bunday dars jarayonlarini axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib olib borish darslarni yanada mazmunli va qiziqarli bo`lishini ta`minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I. A . “ Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch” – Toshkent “Ma`naviyat” 2008. 140-141-142- betlar.

2. O'zbekiston musiqiy merosi Rossiya Fedaratsiyasi to'plamlarida. "Silk road media", "East star media" Toshkent 2020. 36-37- betlar.
3. H. Rahmonova «Jaxon klassik kompozitorlari asarlarining bolalar tarbiyasidagi o'rni» nomli makola « Ta'lim fioiylari» onlayn jurnali 11-son 1- jild noyabr-2021 yil 1- qism. 18-20 betlar
4. Dustov, Sanokul. "THE LIFE AND CAREER OF JOHANN SEBASTIAN BACH." *World Bulletin of Social Sciences* 8 (2022): 55-56.
5. Mozart A., Hojibuvi R., Dustov S. THE IMPACT OF MUSIC ON THE HUMAN PSYCHE ON THE EXAMPLE OF MUSIC BY WOLFGANG //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 1. – C. 51-56.
6. Rahmonova, Hojibuvi Rizojon Qizi, and Sanoqul Dostov. "KLASSIK MUSIQANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI. ULARNING QISQACHA TAVSIFI VA ASOSIY VAKILLARIDAN IS BAX, VA MOTSART, L. VAN BETHOVEN HAQIDA." *Academic research in educational sciences* 3.3 (2022): 600-606
7. Mozart, Amadeus, Rahmonova Hojibuvi, and Sanokul Dustov. "THE IMPACT OF MUSIC ON THE HUMAN PSYCHE ON THE EXAMPLE OF MUSIC BY WOLFGANG." *Web of Scientist: International Scientific Research Journal* 3.1 (2022): 51-56.
- 8 Dustov S. et al. THE LIFE AND CAREER OF JOHANN SEBASTIAN BACH //World Bulletin of Social Sciences. – 2022. – T. 8. – C. 55-56.
9. Mozart, A., Hojibuvi, R., & Dustov, S. (2022). THE IMPACT OF MUSIC ON THE HUMAN PSYCHE ON THE EXAMPLE OF MUSIC BY WOLFGANG. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(1), 51-56.
10. Musiqaning inson ongiga tasiri.
YJR To'Rayevich, RHR Qizi - Ta'lim fidoyilari, 2022 - cyberleninka.ru
11. The Polishing of Music in Central Asia for Centuries
YJ Turaevich - JournalNX - media.neliti.com

THE ROLE OF THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL POLICY OF THE ENTERPRISE

Akhmedov Khojiakbar

Ph.D, associate professor at “Accounting” Tashkent state university of economics, Tashkent, Uzbekistan

Abstract. In this article, the role of the analysis of the financial condition in the development of the financial policy of the enterprise was considered. And also the economic situation of the enterprise, the transition to financial management based on the financial and economic condition, taking into account the setting of strategic goals for the enterprise, strategic tasks in the analysis of the development of the financial policy of the enterprise, the development of predictive models of the financial condition of the enterprise were considered.

Keywords: reform, investor, creditor, shareholder, financial analysis, enterprises, capital, market, financial policy, report, financial analysis of an enterprise.

The economic reform in Uzbekistan has led to new relations in the sphere of economic activity of enterprises. One of the main objectives of the reform is the transition to enterprise resource management based on an analysis of its financial and economic activities.

An analysis of the financial condition of a single economic entity, which makes it possible to identify shortcomings in the organization of finance, helps answer questions about stabilizing the financial and economic situation of the country as a whole.

The economic position of an enterprise in society is determined by its importance in relation to other economic systems (most often larger than the enterprise itself) - customers, the economy of a city, industry, state.

Financial analysis is especially important in this regard. Since it is in financial relations and, accordingly, in the financial condition of enterprises, all the features of the relationship between economic entities are manifested.

The relevance of the article lies in the fact that today the real conditions of the functioning of the enterprise necessitate an objective and comprehensive financial analysis of business operations, which allows you to determine the features of its activities, shortcomings in the work and the causes of their occurrence, and also, based on the results obtained, develop specific recommendations for optimization of the enterprise activity.

One of the tasks of the enterprise reform is the transition to financial management based on the financial and economic condition, taking into account the setting of strategic goals for the enterprise, adequate to market conditions, and finding ways to achieve them. The performance of any enterprise is of interest to both external market agents (primarily investors, creditors, shareholders, consumers and manufacturers) and internal ones (enterprise managers, employees of administrative and managerial structural units, employees of production units).

During the reform of the enterprise, the strategic tasks of developing the financial policy of the enterprise are:

- maximizing the profit of the enterprise;
- optimization of the company's capital structure and ensuring its financial stability;
- achieving transparency of the financial and economic state of enterprises for owners (participants, founders), investors, creditors;
- ensuring the investment attractiveness of the enterprise;
- creation of an effective enterprise management mechanism;
- use by the enterprise of market mechanisms for attracting financial resources.

As part of these tasks, it is recommended to perform the following activities in a number of areas in the field of financial management:

- conducting a market assessment of assets;
- carrying out debt restructuring on payments to the budget;
- development of a program of measures to eliminate wage arrears;
- development of measures to reduce non-monetary forms of payment;
- analysis of the company's position in the market and development of a strategy for the development of the enterprise;
- conducting an inventory of property and restructuring the property complex of the enterprise.

It should be noted that in the development of an effective financial management system, the main problem of combining the interests of the development of the enterprise, the availability of a sufficient level of funds to carry out this development and maintain the high solvency of the enterprise constantly arises.

The value of the analysis of the financial and economic condition is difficult to overestimate, since it is the basis on which the development of the financial policy of the enterprise is built. The analysis is based on quarterly and annual financial statements. A preliminary analysis is carried out before the preparation of accounting and financial statements, when it is still possible to change a number of balance sheet items, as well as to draw up an explanatory note to the annual report. On the basis of the data of the final financial and economic state, almost all directions of the financial policy of the enterprise are developed, and the effectiveness of management decisions depends on how well it is carried out. The quality of the financial analysis itself depends on the methodology used, the reliability of the financial statements, as well as on the competence of the person making the managerial decision in the field of financial policy.

When conducting an analysis, one should take into account various factors, such as the effectiveness of the planning methods used, the reliability of financial statements, the use of various accounting methods (accounting policies), the level of diversification of the activities of other enterprises, the static nature of the coefficients used.

The development of predictive models of the financial condition of an enterprise is necessary to develop a general financial strategy to provide the enterprise with financial resources, to assess its capabilities in the future. It should be based on the study of the real financial capabilities of the enterprise, internal and external factors and cover such issues as the optimization of fixed and working capital, equity and borrowed capital, profit distribution, investment and pricing policy. At the same time, the main attention is paid to identifying and mobilizing internal reserves to increase cash income, to minimize the cost

of products and services, to develop the right policy for distributing profits, and to effectively use the capital of an enterprise at all stages of its circulation.

References:

1. Sheremet A.D., Saifulin R.S. Methods of financial analysis. M.: Infra-M, 2002.
2. Kovalev V.V. Financial analysis: money management. Choice of investments. Reporting analysis. M.: Finance and statistics, 2003.
3. Savitskaya G.V. Analysis of the economic activity of the enterprise: 4th ed., Revised. and additional Minsk: "New knowledge", 2002.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-analiza-finansovogo-sostoyaniya-v-razrabotke-finansovoy-politiki-predpriyatiya>

METHODS FOR FINANCIAL ANALYSIS OF ENTERPRISES**Akhmedov Khojiakbar**

Ph.D, associate professor at “Accounting” Tashkent state university of economics,
Tashkent, Uzbekistan

The financial condition of an enterprise is the most important indicator of its successful operation and performance, which is an essential element in making managerial decisions by the heads of enterprises, as well as for contractors when making decisions on cooperation.

Financial analysis is intended to simplify the data contained in the financial statements published by companies and institutions in order to determine the current or future status of the company. It is also used to determine the best available investment opportunities that investors are looking for in a company. Financial analysis guides the decisions made by senior management regarding improvements to be made and influences the decisions of other parties that deal with the company, including suppliers and creditors.[1]

The set of financial analysis methods used by financial analysts varies depending on the purpose of the analysis. Appropriate tools exist to determine the extent to which each element contributes to the total amount of the current financial statement, as well as other tools to monitor the performance of current financial statements compared to previous years. There are special tools for detailed determination of coefficients that allow assessing the performance of the enterprise according to the necessary criteria.[2]

The methods of financial analysis in domestic and Iraqi practice include: horizontal analysis, vertical analysis and analysis of financial ratios.

Analysis of financial ratios consists of the following indicators [4]:

- solvency and liquidity;
- financial stability;
- turnover;
- profitability.

The financial leverage ratio is one of the indicators of financial analysis designed to assess the enterprise and determine the degree of dependence on financing through loans or debts. This coefficient consists of a set of the following indicators.

Profit ratios are one of the important ratios of financial analysis and reflect the extent to which a company uses its resources to make a profit. Profit ratios are important to investors and they contain the following ratios.

The concept of liquidity can be considered from different points of view. So, we can talk about the liquidity of the balance sheet of the enterprise, which is defined as the degree of coverage of the obligations of the enterprise by its assets, the period of transformation of which into cash corresponds to the maturity of the obligations. The liquidity of assets is the reciprocal of the liquidity of the balance sheet by the time the assets are converted into cash: the less time is required for this type of asset to acquire a monetary form, the higher its liquidity.[3]

Analysis of the liquidity of the balance sheet consists in comparing the funds of the asset, grouped by the degree of their liquidity and arranged in descending order of liquidity,

with the liabilities of the liability, grouped by their maturity and arranged in ascending order of terms.

In the case when one or more inequalities have a sign opposite to that fixed in the optimal variant, the liquidity of the balance differs from the absolute one. In this case, the most liquid funds and quickly realizable assets are compared with the most urgent liabilities and short-term liabilities, which allows you to find out the current liquidity, indicating the solvency or insolvency of the enterprise for the next period of time. Comparison of slow-moving assets with long-term and medium-term liabilities reflects prospective liquidity, which is a forecast of the company's solvency based on a comparison of future receipts and payments.[5]

Various liquidity indicators not only provide a versatile description of the stability of the financial condition of the enterprise, but also meet the interests of various external users of analytical information. For example, suppliers of an enterprise are interested in whether the enterprise will be able to pay them off in the near future, so they will pay attention primarily to the absolute liquidity ratio. And the bank lending to the enterprise, or the lender, will be more interested in the value of the critical liquidity ratio. The owners of the enterprise - shareholders, if we are talking about a joint-stock company - most often evaluate the financial stability of the enterprise for the long term, and therefore the current liquidity ratio is more important to them. Average monthly revenue is calculated based on gross revenue, including sales revenue for the reporting period (for payment), VAT, excises and other obligatory payments. It characterizes the volume of income of the organization for the period under review and determines the main financial resource of the organization, which is used to carry out economic activities, including to fulfill obligations to the fiscal system of the state, other organizations, and its employees.

References:

1. Maslov K.V. Indicators of tax security of the state in the mechanism of state management of tax relations // Bulletin of the Omsk University. Series: Law. -2019. - Vol. 16. - No. 4. - Pp. 66-76.
2. Tax security: a monograph for masters of universities studying in the area of training «Economics», «Jurisprudence» / ed. O.A. Mironova. - M.: UNITY-DANA: Law and Law, 2019. - 463 p.
3. Negodina O.V. Threats to tax security of the Russian Federation in the system of economic security // St. Petersburg Scientific Bulletin. - 2021. - No. 2 (11). -P. 4.
4. The program «Digital Economy of the Russian Federation», approved by the order of the Government of the Russian Federation of July 28, 2017 No. 1632-r [Electronic resource]. - Access mode: <http://static.government.ru/media/files/9gFM4FHj4PsB79I5v7yLVuPgu4bvR7M0.pdf> (date of access: 24.01.2022).
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-finansovogo-analiza-predpriyatiy>

Urganch State University
doctor of pedagogic sciences,
Prof. V.B. Salaeva Muhabbat Saburovna
Urganch State University
tutor of the faculty of philology
Akimova Nodira Rajabboevna

The importance of tutor in Higher Education.

Annotation. Educating young person who are in line with the requirements of the times, willful, thoughtful in all aspects, whose interests are loyal to the idea of creativity is one of the urgent tasks facing educational institutions today. The tutoring system is also aimed at these goals. It is an important form and means of systematic and effective implementation of the educational process in a higher educational institution.

Key words. Education, tutor, young generation, students, problem of youngers.

Аннотация. Воспитание молодежи, отвечающей требованиям времени, волевой, мыслящей во всех отношениях, чьи интересы верны идее творчества, является одной из актуальных задач, стоящих сегодня перед образовательными учреждениями. На эти цели направлена и система тьюторства. Это важная форма и средство планомерной и эффективной реализации образовательного процесса в высшем учебном заведении.

Ключевые слова. Воспитание, тьютор, молодое поколение, студенты, проблема студенты.

Annotatsiya. Zamon talabiga mos, irodali, har tomonlama tafakkurli, qiziqishi bunyodkorlik g'oyasiga sodiq yoshlarni tarbiyalash bugungi kunda ta'lim muassasalari oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Tyutorlik tizimi ham ana shu maqsadlarga qaratilgan. Bu oliy ta'lim muassasasida o'quv jarayonini tizimli va samarali amalga oshirishning muhim shakli va vositasidir.

Kalit so'zlar. Ta'lim, tarbiyachi, yosh avlod, talabalar, yoshlar muammosi

A person is not born spiritually and morally rich, therefore, spiritual and moral education occupies a leading place in the upbringing of the young generation. The task of higher education is not only to train specialists, but also to educate a mature and worthy generation in all respects, which will determine the present and future of our country. For this reason, the activity of tutors was launched in higher education at the initiative of our honorable president.

Educating young person who are in line with the requirements of the times, willful, thoughtful in all aspects, whose interests are loyal to the idea of creativity is one of the urgent tasks facing educational institutions today.

The tutoring system is also aimed at these goals. It is an important form and means of systematic and effective implementation of the educational process in a higher educational institution. A tutor is a pedagogue who helps students' personal development, worthy participation in competitions and Olympiads at the educational institution, republican and international level, as well as meaningful spending of their free time. and studies its shortcomings and deals with finding a comprehensive solution to them.

A student can have as little as just over 2 hours as their leisure time. This limits the activities of most students to studying, self-improvement, recreational activities, surfing the internet, making use of smartphones, and spending time with their family and friends. Students seldom indulge in exercises owing to the constrained hours and the availability of equipment. But they have to more fun activity in their leisure time. Totally we request for students hang out with friends in historical places. Such as Khiva, Samarqand and Bukhara. These places change their minds for their country.

- Traveling

This is often the highlight of a student's leisure hours though it's only possible during semester breaks. They go on vacation and experience foreign and new cultures. Most academic institutions sometimes have their scholars go on field trips.

- Sports

During their leisure hours, students also indulge in recreational sports activities. They take on the role of either a participant or a spectator. Sports such as soccer, basketball, football, and hockey are popular activities scholars indulge in during their leisure time.

In conclusion it depends on student character and feelings, we do not force them to do something, but we request them their choice more important for us.

Urganch State University
doctor of pedagogic sciences,
Prof. V.B. Salaeva Muhabbat Saburovna
Urganch State University
tutor of the faculty of philology
Akimova Nodira Rajabboevna

The role of tutoring in higher education and improving the student's academic success

Abstract. Tutoring is a part of the university teaching-learning process and is a basic strategy for improving the student's academic success and professional goals. This article reviews the process of implementing tutors action plans in Urganch State University. The training and functions of tutors, the recognition of the tutoring task and the tools available to tutors at in Urganch State University are described.

Keywords. Tutor, tutorial action plan, academic success, professional goals, lifelong learning.

Аннотация. Тьютор является частью процесса преподавания и обучения в университете и представляет собой базовую стратегию для улучшения академических успехов студента и достижения профессиональных целей. В данной статье рассматривается процесс реализации планов действий тьюторов в Ургенчском государственном университете. Описаны подготовка и функции тьюторов, признание тьюторской задачи и инструменты, доступные тьюторам в Ургенчском государственном университете.

Ключевые слова. Тьютор план действий по обучению, успехи в учебе, профессиональные цели, обучение на протяжении всей жизни.

Annotatsiya. Tyutorlik universitet o'qitish jarayonining bir qismi bo'lib, talabanning akademik muvaffaqiyati va kasbiy maqsadlarini oshirishning asosiy strategiyasidir. Ushbu maqolada Urganch davlat universitetida tyutorlar ish rejalarini amalga oshirish jarayoni ko'rib chiqiladi. Urganch davlat universitetida tyutorlarning tayyorgarligi va vazifalari, tyutorlar vazifasini tan olish va tyutorlar uchun mavjud vositalar tasvirlangan.

Kalit so'zlar. Tyutor, o'quv rejasi, akademik muvaffaqiyat, professional maqsadlar, umrbod ta'lim.

Tutors can be full-time lecturers who express an interest in becoming involved in tutoring. They have to have social and communication skills and have taught on the degree their tutees are studying. Tutors can also, master's degree or doctorate (peer mentoring) who have enough time and the appropriate social and communicative skills. These peer mentoring initiatives have become widely adopted across uzbek universities as a way of integrating students into the higher education system. Tutors are assigned jointly by the faculty or school, and the department.

- Facilitate the integration of students into university.
- Assist the students in their academic work.
- Help students solve problems related to academic and university life.
- Facilitate the student's personal and professional progress.
- Help the student in his/her transition to the professional world.
- Tutors must call students to at least three individual tutorial sessions and have documentary evidence of the tutoring. They must also take part in tutor training, in follow-up meetings and in evaluating mentoring.

If one considers the environment surrounding higher education and changes in the roles demanded of higher education, the following sorts of key words come up regarding education reform in developing countries:

- Diversification of higher education institutions
- Promotion of lifelong learning
- Expansion of higher education and rectifying of inequities among groups
- Distance education and regional education through the application of information and communication technology
- Evaluation of higher education institutions and improvement of quality
- Networking of higher education institutions
- Cooperation with industry

- Promotion of private education
 - Diversification of funding for higher education
 - Governance, university self-government, and academic freedom
- Touching upon these actual approaches to higher education reform, Improvement of Educational Activities, Strengthening of Research Function, Promotion of Contributions to Society, and Improvement of Management.

The central function of higher education is education. Through educational activities, human resources necessary for socio-economic development are turned out for society and, for individuals, opportunities in higher education that match individual needs and abilities are offered-the objectives of higher education institutions. Thus, the improvement of educational activities in higher education is important. As directions for improvement, first, by diversifying higher education institutions, broader access can be secured and diverse needs in higher education can be responded to. Second, the quality of higher education must also be improved. Third, planning for the expansion of higher education opportunities for women and other vulnerable groups must take place so that inequities in higher education can be rectified.

КАФОЛАТ СУҒУРТА КОМПАНИЯСИ АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Носиров Жасур Турсунпулотович

ТДИУ, “Молия ва бухгалтерия ҳисоби” факултети декан ўринбосари

Аннотация: Ушбу мақолада кафолат суғурта компанияси акциядорлик жамияти молиявий барқарорлик кўрсаткичларининг таҳлили қилинган. Шунингдек, Ўзбекистон суғурта бозорида фаолият юритаётган 40 дан ортиқ суғурта компанияларидан иккитаси халқаро рейтингга кирган ва шу компаниялар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: кафолат суғурта компанияси, молиявий барқарорлик кўрсаткичлари, Ўзбекистон суғурта бозори.

2021 йилнинг 1 январь ҳолатига компаниянинг ҳудудий тармоғига 228 бўлинма кириб, у 15 та филиаллар, 60 та бўлимлар ва 153 та суғурта марказларини ўз ичига олади. Компаниянинг 600 га яқин доимий ходимлар, 3400 дан ортиқ суғурта агентлари уз фаолиятини республикани барча минтакаларида амалга оширади.

Компания Республикага валюта олиб киришда суғурта бозорида энг юқори кўрсаткичларни қайд этмоқда, 2019 йил 9 ойи мобайнида 2,4 млн. АҚШ долларига тенг суғурта экспорти амалга оширилди (қайта суғурта орқали хорижий рисклар қабул қилинди). 2019 йил 1 октябрь ҳолатига компаниянинг устав капитали 35,3 млрд. сўмни ташкил этган, бўлиб жисмоний ва юридик шахслар билан 668,3 мингта суғурта шартномалари имзоланиб, 118,4 млрд. сўм суғурта мукофоти йиғилган, ушбу кўрсаткич ўтган йилга нисбатан 140,9 фоизга кўп. Суғурта мукофотлари тушумининг асосий қисми, яъни 76,4 % -90,5 млрд. сўм компаниянинг минтақавий филиаллари томонидан амалга оширилди. Компания томонидан тузилган суғурта шартномалари бўйича қабул қилинган суғурта мажбурияти ҳажми 67,5 трлн. сўмни ташкил этган.

Ҳисобот даврида 5732 суғурта ходисалари бўйича мижозларга 24 млрд. сўмдан ортиқ суғурта қопламалари амалга оширилди. Тўланган суғурта қопламаларининг асосий қисми мажбурий суғурта турларига тўғри келади. Компания кенг географик

жойлашувга эга бўлиб, бугунги кунда филиаллар тармоғи 227тани ташкил этмоқда, яъни 15 та филиал, 60 та бўлим ва 152 та суғурта марказлари миждозларга хизмат кўрсатмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистон суғурта бозорида фаолият юритаётган 30 дан ортиқ суғурта компанияларидан иккитаси халқаро рейтингга эга бўлса, шундан биттаси - “Кафолат суғурта компанияси” АЖдир. Fitch Ratings халқаро нуфузли рейтинг агентлиги “Кафолат суғурта компанияси” АЖ рейтингини “BB-”, “Барқарор” истиқболлини жорий йилнинг октябрь ойида қайта тасдиқлади. “SAIPRO” ахборот-рейтинг агентлиги “Кафолат суғурта компанияси” АЖнинг “uzA++” (энг юқори молиявий кўрсаткич) рейтингини тасдиқлади. Рейтинглarning тасдиқланиши компания учун янги маҳаллий ва хорижий инвестицияларни жалб этиш, халқаро молия институтлари билан истиқболли ҳамкорлик алоқалари кўламини янада кенгайтиришга имкон яратади.

«Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти молиявий барқарорлик кўрсаткичларини таҳлил қилар эканми, 2017 йилда компаниянинг активлар ҳажми 107,9 млрд.сўмни ташкил этган бўлса ушбу кўрсаткич 2019 йилнинг якунига келиб салкам 166,0 млрд.сўмга етганлигини таъкидлаш мумкин. Компания томонидан кейинги йилларда инвестицион қўйилмалар ҳажмини ошиб бораётганлиги компаниянинг диверсификациялашув имкониятларини ошириш билан бир қаторда молиявий барқарорлигини таъминлашда алоҳида ўрин тутмоқда. Худди шунингдек, суғурта захиралари ҳажми 2017 йилда 58099,7 млн.сўмни ташкил этган бўлса, икки йил мобайнида 46000,0 млн.сўмдан ўсиш ҳисобига 2019 йилга келиб 104112,7 млн.сўмдан иборат бўлган. 2017 йилда жами инвестицион қўйилмаларнинг миқдори 43645,7 млн.сўмни ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткич 2019 йилнинг якунларига кўра деярли 2 баробарга ошган ҳолда 84031,3 млн.сўмга етган (1-расм).

Компания томонидан 2019 йилнинг 9 ойлигида суғурта шартномалари сонини 650,0 мингтага, йил якунлари бўйича 920 мингтага етказилди (ўсиш 110,2%), суғурта мукофотлари ҳажми эса ҳисобот йили мобайнида 118,0 млрд. сўмга етган бўлса, йил якунлари бўйича 157,5 млрд. сўмга оширилган (ўсиш 148,4%). Бундан ташқари, чет эл суғурталовчи ва қайта суғурталовчилари билан алоқаларни кенгайтириш ва қайта суғурта операциялари бўйича тушумлар ҳажмини 2019 йилнинг 9 ойлиги бўйича

да 1,5 млн. АҚШ долларга етказилган бўлса ушбу кўрсаткич, йил якунига келиб 2,0 млн. долларгача ошганлигини эътироф этиш мумкин (ўсиш ҳажми 2 баробар).

Суғурта компаниялари молиявий барқарорлик ҳолатига таъсир этувчи омилларни таҳлили жараёнида таъкидлаб ўтканимиздек, компания хусусий капиталининг миқдори, активларининг ҳажми ва инвестиция сиёсати кабилар барқарорлик ҳолатига таъсир этувчи билвосита омиллар ҳисоблансада, ушбу молиявий кўрсаткичларнинг ҳолати бевосита тўловга қобиллик ва ликвидлилик коэффициентларни меъёрларини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

1-расм. 2015-2019 йилларда «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти суғурта захиралари, активлар ва инвестиция фаолияти ҳажмини ўзгариш динамикаси, (млн.сўмда)

Суғурта компаниялари ликвидлилик коэффициентларини таҳлил қилишда умумий ва жорий ликвидлилик, “хафлилик даражаси мавжуд” (критик) ликвидлилик, пул захиралари ликвидлиги, тезкор ва мутлоқ ликвидлилик сингари асосий кўрсаткичларига эътибор қаратиш лозим. «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамиятининг баланс умумий ликвидлиги таҳлил қилинаётган йиллар мобайнида ўсиш ва камайиш тенденциясига эга бўлган бўлсада, асосий коэффициентнинг ҳолати белгиланган меъёрдан камлигича қолмоқда (1-жадвал).

Ушбу кўрсаткич суғурта компанияларининг тўловга қобиллигини нисбатан тўлиқ очиб берувчи кўрсаткичлардан бири бўлиб, компания томонидан қисқа муддатли мажбуриятларни бажариш учун жумладан, суғурта ходисаси рўй берган ҳолатларда ўз айланма маблағларини етарлилигини ифодалайди. Халқаро амалиёт бўйича белгиланган меъёр 1,0 дан катта бўлиши лозим. Мазкур минимал чегарани белгиланиши, суғурта компаниялари томонидан қисқа муддатли мажбуриятларни бажариш, суғурта тўловлари ва суғурта суммаларини суғурта захиралари миқдоридан тўлаш учун энг кам миқдорда керакли айланма капиталнинг ҳажмини белгилайди.

1-жадвал.

**«Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти ликвидлилик
коэффициентлари таҳлили**

№	Кўрсаткичлар	Белгиланган меъёр	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
1.	Баланс умумий ликвидлиги	1,0 <	0,22	0,24	0,34	0,24	0,22
2.	Жорий ликвидлилик	1 дан 1,3 гача	0,21	0,23	0,33	0,23	0,21
3.	Критик ликвидлилик коэффициенти	2 ≤	0,26	0,25	0,52	0,34	0,31
4.	Пул захиралари ликвидлиги	1,0 <	0,13	0,09	0,11	0,09	0,04
5.	Тезкор ликвидлилик-1	1,0 <	4,25	4,22	3,92	4,82	6,97
6.	Тезкор ликвидлилик-2	1,0 <	3,01	2,62	1,87	3,13	4,33
7.	Мутлоқ ликвидлилик	0,5 – 1,0	0,15	0,093	0,101	0,13	0,11

Хорижий мамлакатларда суғурта бозори инфратузилмасини ривожлантириш, суғурта компаниялари молиявий барқарорлигини илмий ёндашувлар ва эконометрик инструментлар ёрдамида таъминлаш, компаниялар самарадорлигини тармоқ ва соҳа хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ошириш борасида кенг қамровли тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бугунги кунда суғурта компаниялари фаолият самарадорлигини мультипликатив коэффициентлар орқали баҳолаш, молиявий барқарорликнинг

микдорий даражасини аниқлаш, молиявий барқарорликни таъминлашнинг халқаро стандартлар ва механизм асосида такомиллаштиришга қаратилган тадқиқотларни амалга ошириш долзарб бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Shennaev X.M., Matiyazova S.R. O‘zbekiston sug‘urta bozorida sug‘urta vositachilari faoliyatini takomillashtirish yo‘nalishlari//Monografiya. Toshkent: Iqtisodmoliya, 2019 y.

2. Ядгаров А.А. Агросаноат мажмуи корхоналари фаолиятини суғурталаш. Монография ТДИУ.: – Т: “Иқтисодиёт” нашриёти, 2020 -135 бет

3. Ҳақбердиев Б.Ў. Ўзбекистонда суғурта компанияларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш йўналишлари//Автореферат. ТМИ-Тошкент 2020 й.

4. Қўлдошев Қ.М. Ўзаро суғуртанинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, Ўзбекистонда уни жорий этишнинг афзалликлари// “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2017 йил

5. Қўлдошев Қ.М. Ўзаро суғурталаш жамиятларини ташкил этиш ҳамда улар фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш (хорижий мамлакатлар мисолида)//“Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 2, апрель, 2019 йил

КАФОЛАТ СУГУРТА КОМПАНИЯСИ» АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Носиров Жасур Турсунпулотович

ТДИУ, “Молия ва бухгалтерия ҳисоби” факултети декан ўринбосари

Аннотация: Ушбу мақолада кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти молиявий барқарорлик ҳолати қилинган. Шунингдек, Халқаро умум қабул қилинган стандартларга мувофиқ мазкур коэффициент 1 дан кичик бўлмаслиги ва 1 дан 1,3 гача оралиқда бўлиши лозим. Таъкидлаш лозимки, 2015-2019 йиллар мобайнида «Кафолат суғурта компанияси» АЖнинг жорий ликвидлилик коэффициенти таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: кафолат суғурта компанияси, молиявий барқарорлик кўрсаткичлари, Ўзбекистон суғурта бозори.

Жорий ликвидлилик коэффициенти суғурта компаниясининг асосий молиявий барқарорлик кўрсаткичларидан бири бўлиб, умумий ликвидлиликдан узоқ муддатли дебиторлик қарзларини чегириш орқали баланснинг жорий ликвидлигини ифодалайди. Мазкур коэффициент суғурта компаниясининг жорий ҳолатини баҳолаш имконини беради ҳамда бир ҳисобот йили мобайнида ўзининг қисқа муддатли мажбурияларини жорий активлари ҳисобига бажара олиш имкониятини кўрсатади. Халқаро умум қабул қилинган стандартларга мувофиқ мазкур коэффициент 1 дан кичик бўлмаслиги ва 1 дан 1,3 гача оралиқда бўлиши лозим. Таъкидлаш лозимки, 2015-2019 йиллар мобайнида «Кафолат суғурта компанияси» АЖнинг жорий ликвидлилик коэффициенти бўйича белгиланган меъёрларнинг ярмига ҳам бормаганлиги салбий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.

Ўз навбатида, аниқланган нисбатнинг 1 дан кам бўлиши, суғурта компанияси ўзининг қисқа муддатли мажбуриятларини бажариш бўйича етарлича маблағлар мавжуд эмас эканлигини кўрсатади ҳамда компаниянинг молиявий риск даражаси юқорилигини англатади. Жорий ликвидлилик коэффициентининг паст даражада бўлиши, янги суғурта хизматларини жорий этиш ва махсулотларини реализация

қилишдаги қийинчиликлар, юқори дебиторлик қарзларнинг мавжудлиги ва бошқа сабабларга кўра келиб чиқиши мумкин.

Халқаро амалиётда суғурта компанияларини молиявий барқарорлигини баҳолашда фойдаланиладиган муҳим кўрсаткичлар қаторига устав капитали рентабеллиги, умумий тўловга лаёқатлилиқни қоплаш коэффициентлари ва ўз маблағларини қарз маблағларига нисбати коэффициентларини киритиш мумкин. «Кафолат суғурта компанияси» АЖнинг 2015-2019 йиллар мобайнида устав капиталини рентабеллик коэффициенти мустаҳкамланиш тенденциясига эга бўлиб, ушбу кўрсаткич 2015 йилда 0,09 ни ташкил этган бўлса 2019 йилга келиб 0,1 коэффициентга ўсиш ҳисобига 0,19 дан иборат бўлган (1-расм).

Устав капиталининг рентабеллиги, суғурта компанияларини устав капиталидан фойдаланиш самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткич бўлиб, ушбу кўрсаткич капиталдаги бир бирлик миқдорга (сўмга) қанча соф фойда тўғри келишини акс эттиради. Таъкидлаш лозимки ушбу коэффициентга аниқ бир меъёр белгиланмаган бўлсада, кўрсаткич қанча юқори бўлса, компания устав капиталига киритилган сармоядан шунчалик юқори самарага эришаётганлигини акс эттиради. Бундан ташқари ушбу кўрсаткич инвесторлар учун, мазкур компанияга сармояни киритиш орқали эришилган даромадини бошқа муқобил соҳага йўналтириб олиши мумкин бўлган даромад миқдорини таққослаш имконини беради.

1-расм. «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамияти молиявий барқарорлик коэффициентлари таҳлили

Юқорида таъкидлаганимиздек, «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамиятининг мазкур кўрсаткичи таҳлил қилинаётган даврда ўсиши, инвесторлар томонидан кутилаётган даромад миқдорини ошириш имконини бермоқда. Таҳлил қилинаётган давр мобайнида «Кафолат суғурта компанияси» акциядорлик жамиятининг ўз маблағларини қарз маблағларига нисбати коэффициентлари ўсиш тенденциясига эга бўлган бўлсада, бунда энг юқори кўрсаткич 2017 йилга тўғри келаётганлигини кўриш мумкин. Умуман олганда, ушбу кўрсаткич молиявий барқарорликни ифодаловчи муҳим кўрсаткичлардан бири бўлиб компания ўз капиталининг миқдори қарз маблағлари миқдоридан қанчалик кўплигини кўрсатиб беради. Халқаро умум эътироф этилган меъёрларга мувофиқ ушбу кўрсаткич 1 дан юқори бўлиши тавсия этилади, чунки коэффициентнинг миқдори қанчалик юқори бўлса компания ўз мажбуриятларини мос равишда бажара олиш имкониятга эга эканлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аведисян Наталья Николаевна Совершенствование инструментов оценки финансовой устойчивости страховой организации. Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Краснодар 2013 г.

2. Исламов Ш. Шахсий суғуртада инновацияларнинг замонавий ҳолати ва такомиллаштириш истиқболлари//Халқаро молия ва ҳисоб журнали, № 2020 й.
3. Рамазанова Д.И. Оценка финансовой устойчивости страховой компании//Вестник Дагестанского государственного технического университета. Технические науки. №1 (36), 2015
4. Имомов У. Инновацион иқтисодиёт шароитида банк суғуртаси ва уни ривожлантириш йўллари. Автореферат. – Т.: “Нумоюнбек-istiqlol mo‘jizasi” МЧЖ, 2020 й. – 52 бет.

TABIAT BILAN TANISHTIRISH METODIKASI FANIDA EKOLOGIK METODLARNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI

Aziza Kobilova,

Shahrisabz davlat Pedagogika institute o`qituvchisi

Abstract: The formation of the principles of ecological culture is the formation of a conscious right attitude to the nature itself with all its diversity, to the people who surround it and create it.

Аннотация: Формирование принципов экологической культуры – это формирование осознанного правильного отношения к самой природе во всем ее многообразии, к людям, которые ее окружают и создают.

Annotatsiya: Ekologik madaniyat tamoyillarini shakllantirish tabiatning barcha xilma-xilligi bilan bevosita tabiatning o'ziga, uni o'rab turgan va yaratuvchi odamlarga ongli ravishda to'g'ri munosabatni shakllantirishdir.

Kundalik hayotda bolalarni tabiat bilan tanishtirish. Mashg'ulotlar va ekskursiyalardagi kuzatishlar kundalik hayotdagi mehnat bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. Pedagoglar bolalarni ekologik tarbiyalashda sayrlardan keng foydalanadilar. Ular bolalarga uzoq vaqt davomida sodir bo'ladigan bunday tabiat hodisalari haqida g'oyalarni to'plash imkonini beradi. O'qituvchilar bolalar bog'chasi hududida tabiatning fasllar bo'yicha kundalik o'zgarishlari

bilan tanishtiradilar, tabiiy materiallar - qum, gil, suv, muz va boshqalar bilan turli o'yinlar tashkil qiladilar. Bolalarda hissiy tajriba to'planadi, qiziquvchanlik, kuzatuvchanlik tarbiyalanadi. Bizning zamonaviy dunyomizda hayotning deyarli barcha spektrlari doimiy harakat mashinasi - taraqqiyot harakati bilan bog'liq. Biz qulaylik va iliqlikda yashashni xohlaymiz. Bu barcha taraqqiyot harakati ortida insoniyat dengiz va okeanlarda axlat, plastmassa (o'nlab yillar davomida parchalanib ketadigan) uyumlari suzib yurayotganini, butun dunyo bo'ylab quruqlikda har kuni ko'p kilometrlik chiqindi poligonlari o'sib borayotganini sezmaydi. shuningdek, asosan polietilen paketlar va plastik butilkalardan iborat. Butun Yer sayyorasi o'zining o'simlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi bilan har kuni insonning tabiatga bo'lgan bunday iste'molchi munosabatidan tugaydi.

O`tgan asrdayoq tabiatni asrab-avaylash bo`yicha chora-tadbirlar ko`rish zarur edi, o`zgarishlarni qaytarib bo`lmaydi va hozir farzandlarimiz ongida ekologik madaniyat asoslarini shakllantirish zarur. Shunday qilib, kelajakda ular hech bo`lmaganda Yer sayyorasi hozirgi holatini saqlab qolishadi. Bolalarda ekologik madaniyatni, tabiatdan foydalanish madaniyatini shakllantirish esa onalar, o`qituvchilar, o`qituvchilar va boshqalarning vazifasidir.

biroq ham

ota-

Maktabgacha yoshdagi (5-7 yosh) bolalarda kognitiv qiziqish faollashadi, bu yoshda ular shunchalik qiziquvchanki, ular juda ko`p savollar berishadi, ularni o`rab turgan hamma narsaga qiziqishadi. Agar usullar haqida gapiradigan bo`lsak, eng samarali usul bolalarni tirik burchakda yoki sayrda hayvonlarni tomosha qilishchalik mashg`ulot ularni hech narsa

hayratlantirmaydi. Bolalar bog`chasida ko`pincha gullar va o`simliklar ekiladi. Shunday qilib, ularni o`simliklarga hurmat bilan tarbiyalashda tabiatga sayohat mashg`ulotlarining ahamiyati katta. Tabiatni kuzatishni ob-havo taqvimi yordamida tashkil qilish osonroq.

Maktabgacha yoshdagi bolalar atrof-muhit mavzusidagi rasmlarga alohida qiziqish bilan qarashadi, ular bilan syujet rasmlarini muhokama qilish qiziqroq. Bolalar tabiatdagi noto`g`ri xatti-harakatlarga juda keskin munosabatda bo`lishadi, rasmlarda aks etadilar, qahramonlarning harakatlarini qoralaydilar. Vizual usul sifatida atrof-muhit mavzusidagi filmlar va multfilmlarni ko`rsatish ham yaxshi. Bundan tashqari, Internet va televizor bolalarga uyda ekologik bilim olish imkoniyatini beradi, otalar uchun bolaning yoshiga mos keladigan ta`lim kanalini topish kifoya.

Amaliy usul darsda, rejim momentlarida eksperiment va eksperiment shaklida qo`llaniladi. Shuning uchun, tabiat burchagidan tashqari, guruhda burchak tashkil etdik - tabiiy va chiqindi materiallar taqdim etilgan laboratoriya, suv, qum, tabiiy materiallar bilan

tajriba o`tkazish uchun barcha turdagi idishlar, konuslar yordamchi vozita. Eng muhimi,

bolalar suv bilan tajribalarni hayratda qoldiradilar, ularda darhol suvning ajoyib xususiyatlari haqida ko`plab savollar tug`iladi.

Yopiq o`simliklar burchagida kundalik parvarishlash (bo`shatish, sug`orish, barglarni tozalash) va saytdagi gul to`shaklari, daraxtlar va bog`dagi gullar uchun mavsumiy

parvarish, bularning barchasi maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan zavq bilan amalga oshiriladi.

Ekologik tarbiyaning og'zaki usullari - suhbatlar, hikoyalar va badiiy adabiyotlarni o'qishdir. Mashg'ulotda kitoblar yoki rasmlardan illyustratsiyalar yordamida tabiatning ba'zi ob'ektlari haqida gapirish lozim. Tabiatni, ekologik zanjirning u yoki bu ob'ektini muhofaza qilishning ahamiyatiga e'tibor qaratish kerak. Tabiat burchagida tez-tez Qizil kitobdagi hayvonlar, qushlar, o'simliklar

ko'rgazmalarini tashkil qilish kerak. Bolalarga insonning tabiatga nisbatan salbiy ko'rinishlarini, tabiatdan noto'g'ri foydalanishning pragmatik variantlarini ko'rsatadigan ekologik ertaklarni o'qish -bolada tabiatga bo'lgan loqaydlikni rahimdillik bo'lishlikni tarbiyalaydi. Har doim bolalarning bunday hikoyalarga hissiy munosabatini kuzatish, ular bilan odamlarning noto'g'ri harakatlarini qoralash, ekologik ofat nima ekanligini va ko'pincha kim aybdor ekanligini tushuntirish lozim.

Xulosa o'rnida shuni aytmochimanki, ekologik tarbiyada eng muhimi o'qituvchining shaxsiy ishonchi, qiziqish uyg'otishi, bolalar va ularning ota-onalarida tabiatni sevish, asrash va himoya qilishga intilish hissini uyg'otishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: «O'zbekiston», 2017 yil.
2. Sh.M.Mirziyoev. Milliy taraqqiyot yulimizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. 31 - bet
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
4. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yohud axloq. T.:O'qituvchi, 1992.
5. Azizxujayev N.N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar (Reklama - rejalar). – Toshkent, 2002.
9. Asqarov M, Hayitboev M, Nishonov M, Pedagogika. Darslik.-T.:Talqin 2008.-289 bet.
10. Abduqaxxorov A, Pardaev A, Ishmuhammedov R. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar.-T.: Iste'dod, 2010.
11. Ishmuhammedov R.J. O'quvchilarni tarbiyalash va sog'lomlashtirish ishlarida pedagogik texnologiya (o'zbek va rus tillarida).- T., 2004. – 233 b.
12. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari.- T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004, 2008 (qayta nashr). - 44 b.

YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATI

Тоштемирова Мафтуна Толибжонова

Умумий педагогика кафедраси уқитувчиси

Dunyo aholisining qariyb 20 foizini yoshlar tashkil qiladi. O‘zbekistonda esa bu ko‘rsatkich 60 foizdan oshadi. Yoshlar xalqimiz, davlatimizning bebaho boyligi. Ular uchun barcha shart-sharoit yaratilgan, imkoniyatlar eshigi keng ochilgan. Davlatimiz rahbarining 2017 yil 5 iyuldagi «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida»gi farmoni bu boradagi ishlarni yangi bosqichga olib chiqdi.

yoshlarga oid davlat siyosati — davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo‘nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimi;

yoshlar (yosh fuqarolar) — o‘n to‘rt yoshga to‘lgan va o‘ttiz yoshdan oshmagan shaxslar;

yosh oila — er-xotinning ikkisi ham o‘ttiz yoshdan oshmagan oila yoxud farzand (bola) tarbiyalab voyaga yetkazayotgan o‘ttiz yoshdan oshmagan yolg‘iz otadan yoki yolg‘iz onadan iborat bo‘lgan oila, shu jumladan nikohdan ajralgan, beva erkak (beva ayol);

yosh mutaxassis — oliy yoki o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi muassasasini bitirgan, ta‘lim muassasasini bitirganidan so‘ng olgan ixtisosligi bo‘yicha uch yil ichida ishga kirgan va ma‘lumoti to‘g‘risidagi hujjatda ko‘rsatilgan ixtisosligi bo‘yicha ishlayotganiga uch yildan ko‘p bo‘lmagan o‘ttiz yoshdan oshmagan xodim;

yoshlar tadbirkorligi — yuridik shaxs tashkil etmagan holda yosh fuqarolar tomonidan, shuningdek ta‘sischilari yosh fuqarolar bo‘lgan yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyati.⁹

Yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:

- ochiqlik va shaffoflik;
- yoshlarga oid davlat siyosatini ro‘yobga chiqarishda yoshlarning ishtirok etishi;
- yoshlar tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish;

⁹ O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 14.09.2016 yildagi O‘RQ-406-son

- ma’naviy, axloqiy va madaniy qadriyatlarining ustuvorligi;
- yoshlarning kamsitilishiga yo‘l qo‘yilmasligi.

Yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash;
- yoshlarning hayoti va sog‘lig‘ini saqlash;
- yoshlarning ma’naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko‘maklashish;
- yoshlar uchun ochiq va sifatli ta’limni ta’minlash;
- yoshlarni ishga joylashtirish va ularning bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg‘usi, bag‘rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta’sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo‘lgan qat’iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash;
- yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo‘ravonlik va shafqatsizlik g‘oyalaridan himoya qilish;
- yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish;
- iqtidorli va iste’dodli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish;
- yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- yoshlarda sog‘lom turmush tarziga intilishni shakllantirish, shuningdek yoshlarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish va yoshlar sportini ommaviy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- yosh oilalarni ma’naviy va moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, ular uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar tizimini amalga oshirish;
- yoshlarning huquqlari va erkinliklarini ro‘yobga chiqarish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish.

Vazirlar Mahkamasining “2022-2023 yillarda O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi.

Hujjat bilan Yoshlar ishlari agentligi tomonidan Qoraqalpog‘iston Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda ishlab chiqilgan 2022-2023

yillarda O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish dasturi tasdiqlandi.

U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- “Yoshlar daftari”ga kiritilgan yoshlar bilan ishlash, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ular bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- “yoshlar bo'sh vaqti - yetakchi ish vaqti” tamoyili asosida tashabbus olimpiadasini o'tkazish, yoshlar bilan “mahallabay” ishlash tizimini joriy etish;
- ko'chama-ko'cha tadbir va loyihalar, tanlovlar, musobaqalar hamda to'garaklarni tizimli ravishda tashkil etish;
- yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishi oldini olish, joylarda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligi va tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish;
- yoshlar infratuzilmalarini rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, millatlararo totuvlikni yanada mustahkamlash, yoshlar siyosatini amalga oshirishda OAV rolini kuchaytirish chora-tadbirlarini belgilash.

Foydalanilgan adabiyotlarr:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 14.09.2016 yildagi O'RQ-406-son.
- 2.

ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА РАЎБАТЛАНТИРИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Эшниязова Юлдуз Юлдашбоевна 08.00.05-"Хизмат кўрсатиш тармоқлари иктисодиёти" ихтисослиги бўйича иктисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD)

Илмий раҳбар Урганч давлат Университети "Иқтисодиёт" кафедраси
профессори, Иқтисод фанлари доктори Рузметов Бахтияр

Аннотация: Мақолада иқтисодиётни инновацион ривожлантиришида солиқ механизмидан самарали фойдаланишнинг илгор хориж тажрибаси ва амалиёти келтирилган. Мазкур илгор хориж тажрибаси ва амалиётининг ижобий жиҳатлари тадқиқ этилиб, уларни мамлакатимизда қўллаш имкониятлари юзасидан таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: солиқлар, инновация, инновацион фаолият, солиқлар воситасида рағбатлантириши, солиқ механизми, солиқ имтиёзлари.

Кириш

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017—2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясидаги иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш номли учинчи устувор йўналишида ҳам айнан солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш белгилаб берилди [1]. Шунингдек, ушбу Ҳаракатлар стратегиясининг «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тасдиқланган бўлиб, қатор муҳим вазифалар белгиланди [2].

Илмий-тадқиқот ишланмалар боғлиқ фаолияттурлари бўйича бизнес учун солиқ юкларини янада камайтириш ҳисобланади. Кўшимча солиқ чегирмаси корхоналарга уларнинг илмий-тадқиқот ишланмалар харажатларига нисбатан кўп миқдорда солиққа тортиш базасини камайтириш имкониятини беради. Жумладан, фирма фойда олган ҳолда ўзининг солиққа

тортиладиган даромадини илмий-тадқиқот ишланмалар бўйича харажатларидан юқори бўлган қийматдан чиқариб, камайтириши мумкин. Ушбу имтиёздан фойдаланиш ҳуқуқи илмий-тадқиқот ишланмалар бўйича харажатлар ҳажмини мавжудлиги ёки олдинги даражаларга нисбатан уларнинг ўсиши билан аниқланиши мумкин. Бир қатор мамлакатларда илмий-тадқиқот ишланмалар бўйича ёки ҳар йилги ҳисоблаб чиқариш миқдорининг максимал қийматига лимитлар амал қилади.

Хусусан, Буюк Британия, Бельгия ва Данияда салмоқли кўрсаткичлар асосида, Австралия, Австрия ва Венгрияда эса – мураккаблаштирилган кўрсаткичлар асосида, яъни салмоқли ва ўсувчи кўрсаткичларни ҳисобга олган ҳолда қўшимча солиқ чегирмалари қўлланилмоқда. Зеро, Буюк Британияда йирик бизнес корхоналари ўз фойдасининг бир қисмини 130 фоизга, кичик бизнесни эса илмий-тадқиқот ишланмалар бўйича ўз харажатлари ҳажмидан 200 фоизга тенг бўлган миқдорда солиқ тўлашдан озод этиш имконига эга бўлади.

Илмий тадқиқот фаолиятга харажатлар асосий воситалар ёки номоддий активлар шаклида келажакда капиталлаштирилиши фақатгина амортизацион ажратмалар воситасида қопланиши мумкин.

М.Поповнинг “Иқтисодий инновацион ривожлантиришга инвестицияларни солиқ инструментлари орқали рағбатлантириш” мавзусидаги илмий мақоласида жаҳоннинг айрим ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларида чел эл инвесторларига тақдим этиладиган имтиёзларни мазкур 1-жадвалда кузатишимиз мумкин [3].

№	Мамлакатлар	Имтиёзлар, қўйилма маблағларга нисбатан %да	Иҳоҳ
1	Бельгия	100	Инвесторлар учун имтиёзлар
2	Италия	210	Инвесторлар учун имтиёзлар ва 10 йил муддатга солиқ таътиллари
3	Буюк Британия	30	Иш ўрни яратган ва ходимларни ўқитган инвесторлар учун имтиёзлар, солиқлар бўйича имтиёзлар ва тезлаштирилган амортизация
4	Ирландия	75	Ишчи ўрин яратган инвесторлар учун имтиёзлар, 11 йил муддатга солиқ таътиллари
5	Хитой	60	Корпоратив солиқ ставкаларини пасайтирилиши ва фойдани қайта инвестиция йўналтирилганлиги учун солиқ имтиёзлари
6	Саудия Арабистони	130	10 йил муддатга солиқ таътиллари
7	Қозоғистон	65	5 йил муддатга солиқ таътиллари, кейинчалик яна солиқларни 50 фоиз пасайтириш
8	Россия	25	Тайёр маҳсулотга божхона божлари 50 фоизга ва маҳаллий солиқлар ва йиғимлар

1-жадвал Жаҳон мамлакатлари бўйича чет эл инвесторига тақдим этиладиган имтиёзлар

XULOSA

Мақолада сифат аналитик усуллар, экспертлик баҳолаш усули, илмий мушоҳада, абстракт-мантикий фикрлаш, қиёсий таҳлил ҳамда индукция ва дедукция баҳолаш усулларидан фойдаланилди. Экспертлик баҳолаш, илмий мушоҳада, абстракт-мантикий фикрлаш усуллари адабиётлар шарҳида атрофлича қўлланилди. Шунингдек, сифат аналитик, индукция ва дедукция баҳолаш ҳамда қиёсий таҳлил усуллари иқтисодий инновацион ривожлантиришда солиқ механизмидан самарали фойдаланиш, шу жумладан инновацион фаолиятни солиқлар воситасида рағбатлантиришнинг халқаро тажрибаси ва амалиёти таҳлилида фойдаланилди.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining 07.02.2017 yildagi O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida PF-4947-sonli farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 22 yanvardagi «2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini «Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida»gi PF-5308-sonli farmoni. O‘RQHT 06/18/5308/0610-son 23.01.2018 y
3. Popov M.V. Iqtisodiyotni innovatsion rivojlanishda investitsiyalarni soliq instrumentlari vositasida rag‘batlantirish. Ilmiy maqola. Voprosiy sovremennoy nauki. Universitet im. V.I. Vernanskogo. Saratov. 2012. № 2 (40). 208-218. yil.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabrdagi “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli farmoni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 22.09.2018 y., 06/18/5544/1951-son.

5. SHumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Moskva. 1982. str 97.
6. Balabanov I.T. Innovatsionniy menedjment. – Spb.: Piter, 2001.S. 41.
7. Borisov A.B. Bolshoy ekonomicheskij slovar. – M.: Knijniy mir, 2000. S. 185.
8. Mediyanskiy V.G. Innovatsionniy menedjment. – M.: INFRA-M, 2002. S. 28.
9. Glushenko V.V., Glushenko I.I. Issledovanie sistem upravleniya: sotsiologicheskie, ekonomicheskije, prognozniye, planoviye, eksperimentalniye issledovaniya. 2-e izd. – M.: OOO NPS «Kriylya», 2004. S.30.
10. Fatxutdinov R.A. Innovatsionniy menedjment. – Spb.: Piter, 2004. S. 19.
11. Popov V.L. Upravlenie innovatsionniymi proektami. Uchebnoe posobie. – S.: INFRA-M, 2009. S.11.(S. 337)
12. Gimush R. I., Matmurodov F. M. Innovatsion menejment: Iqtisodiyot oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘l. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jami- yati nashriyoti, 2008. B. 10. (144 b.)

**ИҚТИСОДИЁТНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА СОЛИҚЛАРНИНГ ОБЪЕКТИВ
ЗАРУРЛИГИ ҲАМДА МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЁТИ РИВОЖИДА ТУТГАН
ЎРНИ**

**Эшниязова Юлдуз Юлдашбоевна 08.00.05-"Хизмат кўрсатиш тармоқлари
иктисодиёти" ихтисослиги бўйича иктисодиёт фанлари фалсафа доктори
(PhD)**

**Илмий раҳбар Урганч давлат Университети "Иқтисодиёт" кафедраси
профессори, Иқтисод фанлари доктори Рузметов Бахтияр**

*Аннотация: Ушбу мақолада, солиқларнинг ривожланиш тарихи,
иқтисодиётни тартибга солишда уларнинг зарурлиги, иқтисодчи олимлар
томонидан солиқларнинг изоҳланиши, мамлакатимизда амал қилаётган солиқлар,
солиқларнинг бюджет даромадларидаги ўрни ва таҳлили, давлатнинг солиқлар
орқали иқтисодиётни бошқаруви усул ва шакллари, солиқлар воситасида
иқтисодиётни тартибга солиш йўналишларини белгилашда республикамиз
иқтисодиётига хос бўлган ҳолатлар тадқиқ этилган.*

*Калим сўзлар: солиқ, солиқлар, даромад, ставка, иқтисодиёт, давлат,
давлат бюджети, давлат иқтисодиёти, солиқлар зарурлиги, иқтисодиётни
тартибга солиш, солиқ тизими.*

Кириш

Солиқлар бевосита давлатнинг пайдо бўлиши билан боғлиқдир, яъни давлат ўз
вазифаларини бажариш учун молиявий манба сифатида солиқлардан фойдаланади.
Солиқларнинг амал қилиши бу объективликдир, чунки жамиятни ташкил этувчи
барча субъектлар ҳам реал секторда, яъни ишлаб чиқариш соҳасида фаолият
кўрсатмайди. Жамиятда бошқалар томонидан рад этилган ёки фаолияти иқтисодий
самарасиз бўлган соҳалар ҳам мавжудки, булар солиқларни объектив амал

қилишини талаб этади. Аниқроқ қилиб айтганда жамиятни норентабель (мудофаа, медицина, фан, маориф, маданият ва бошқ.) ва рентабель соҳага ажралиши ҳамда норентабель соҳани молиялаштиришнинг табиий зарурлиги солиқларни объектив амал қилишини зарур қилиб қўяди, ваҳоланки, норентабель соҳанинг ижтимоий хизматлари асосан давлат томонидан амалга ошириладигани, уларни молиялаштириш усули сифатида юзага чиқувчи солиқлар ҳам шу туфайли бевосита давлатга тегишли бўлади.

Тарихда солиқ турларининг кўпайиши, солиқ босимининг кучайиб бориши билан давлатнинг молиявий таназулга юз тутиши кўп кузатилган. Кўплаб асоссиз, оғир солиқларнинг жорий қилиниши аҳоли иқтисодий фаоллигини сўниши уларнинг тинка мадорини қуритишига олиб келган. Бу эса ўз навбатида давлатнинг иқтисодий қудратини пасайтирган. Халққа солинган оғир солиқлар ҳокимият учун салбий оқибатлар олиб келишини ҳукмдорларнинг ўзлари ҳам тан олишган. Хусусан, рус императори Екатерина II нинг “Солиқлар давлат учун кемага елкан каби керак. Улар кемани ўз юки билан босиб қўйиши ёки ҳар доим очиқ денгизда ушлаб туриш ва охиरोқибатда гирдобга келтириш учун эмас, балки уни тезроқ бандаргоҳга киритиш учун хизмат қилиши лозим” деган фикрларидан, солиқлар давлат қўлидаги эҳтиёткорликни талаб қиладиган нозик қурол эканлигини англаш мумкин [1].

Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда солиқларнинг роли янада ортиб бормоқда. Миллий иқтисодиётда солиқлар қуйидаги учта муҳим вазифани бажаради:

- давлат харажатларини молиялаштириш (фискал вазифаси); -
- ижтимоий тангликни юмшатиш (ижтимоий вазифаси); -
- иқтисодиётни тартибга солиш (тартибга солиш вазифаси).

Солиқларнинг амал қилишини бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида икки ҳолат билан ифодалаш мумкин: биринчидан, давлатнинг қатор вазифаларини маблағ билан таъминлаш зарурлиги, иккинчидан, бозор иқтисодиёти қонун-қоидалари.

Фикримизча солиқ муносабатларини ташкил қилиш борасида давлат қуйидаги функцияларни амалга оширади:

- солиқ ва мажбурий тўловларни жорий қилади;
- солиқ ва мажбурий тўловларни бекор қилади;
- солиқларнинг объект ва базасини белгилайди;
- солиқларнинг ставкаларини ўрнатади;
- солиқ тўлаш муддатларини белгилайди;
- солиқ имтиёзларини жорий қилади;
- солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди;
- Ваколатли давлат идоралари (ходимлари)нинг ваколат, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди.

Давлатнинг бажарадиган функциялари ва вазифалари кўп бўлиб, бозор иқтисодиёти ривожлана бориши билан баъзи ижтимоий ҳимояланган бозор муносабатларига мос келмайдиган вазифалар йўқола борса, янги вазифалар пайдо бўла бошлайди. Буларга республикамизда кам таъминланганларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш, бозор иқтисодиёти инфратузилмасини ташкил қилиш кабилар киради. Давлат кучли ижтимоий-сиёсий тадбирларни амалга ошириш учун пенсионерлар, талабалар, кўп болали оналар ва бошқаларни маблағ билан таъминлаш зарурлигини англаб, айрим чекланган товарлар баҳосидаги фарқни бюджет ҳисобидан қоплайди ва ундан ташқари маҳаллаларда ижтимоий ҳимояга муҳтож кам таъминланганларга моддий ёрдам кўрсатади. Шу билан бирга, давлат жамият аъзолари осойишталигини сақлаш мақсадида ўзининг муҳофаа қобилиятини сақлаб ва мустаҳкамлаб туришга ҳам маблағ сарфлайди, қолаверса, давлат фуқаролар хавфсизлигини сақлаш, мамлакатда тартиб-интизом ўрнатиш, уни бошқариш функцияларини бажариш учун ҳам кўплаб маблағ йўналтиришга мажбурдир. Бундай харажатларни амалга оширишнинг мажбурийлиги улар учун манба бўлган солиқларни объектив зарур қилиб қўяди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармонида мувофиқ, 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясининг учинчи устувор йўналиши 3.1 банди таркибий қисми сифатида

“Солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмурчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш”га алоҳида эътибор қаратилган.

Мазкур стратегияга асосан, солиқ маъмурчилиги сифати ва самарадорлигини яхшилаш, тадбиркорликни ривожлантиришга қўмаклашиш мақсадида солиққа тортишни такомиллаштириш борасида қуйидагилар назарда тутилган:

1) солиқ қонунчилигини танқидий ўрганиш ва таҳлил қилиш, ҳуқуқни қўллашда ортиқча ва мураккаб нормаларни бартараф этиш, солиққа тортиш базасини ҳисоблаш жараёнини соддалаштириш, ягона базадан ундириладиган солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни унификация қилиш, шунингдек, солиқ қонунчилиги барқарорлигини таъминлаш; 2) солиқ юкини, шу жумладан:

якка тартибдаги тадбиркорлардан ундириладиган қатъий белгиланган солиқ миқдорини, шу жумладан, фаолият кўрсатиш (масалан, узоқ ва бориш кийин бўлган) жойларини ҳисобга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш; йирик корхоналарга бўлган солиқ юкини мақбуллаштириш ҳисобига

изчил пасайтириш.

Республикамизда солиқ ислохотларининг бош мезони сифатида тадбиркорлик субъектлари зиммасидаги солиқ юкини енгиллаштириш, солиқларни ҳисоблаш механизми ва ҳисоботларини соддалаштириш ҳамда солиқ сиёсатини эркинлаштириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар солиқ назоратига бошқача ёндашувни талаб қилмоқда.

Хулоса ва таклифлар

Умуман олганда, Ўзбекистонда солиқ тизимини эркинлаштиришни изчиллик билан амалга ошириш пировардида бюджет тизими бюджетларининг тегишли молиявий маблағ билан таъминлашда илғор хориж тажрибасини чуқур ўрганиш, уларнинг ютуқлари ва йўл қўйган камчиликларини тўғри баҳолаган ҳолда “ўзбек модели” тамойилларига мос ҳолда истиқболда солиқ тизими тараққиётининг устувор йўналиши бўлиши мақсадга мувофиқ. Бунда шуни алоҳида эътибор қаратиш керакки, ривожланган давлатларда иқтисодиёт асосан ишлаб чиқаришга таянади,

яъни иқтисодиёт бир мунча саноатлашган, республикамизда бу борада ислохотларни амалга оширишда ана шу жиҳатни эътибордан қочирмаслик керак, шунингдек, ривожланган давлатларда “виждонли” солиқ тўловчилар деган ибора оммалашган. Шу ҳисобдан олиб қараганда республикамизда қонунчиликда, солиқ тўловчилар ўртасида мазкур тушунчани оммалаштириш борасида ишларни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади. Албатта, мазкур ҳолатда миллий иқтисодиётимиз хусусиятларини, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражасини, аҳолининг меҳнат маданиятини, иш ҳақи тўлови даражаси ва шарт-шароитлари каби омилларни ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу фикримизни атрофлича асослайдиган бўлсак, солиқлар давлатнинг маълум бир вазифаларини бажаришга хизмат қилиши унинг давлат манфаатларини кўзлашидан далолатдир.

Ўзбекистон миллий энциклопедиясида, **жамият** — кишиларнинг тарихан қарор топган ҳамкорлик фаолиятлари мажмуи. Жамиятдаги ҳамма нарса (моддий ва маънавий бойликлар, инсонлар ҳаёти учун зарур бўлган шартшароитларни яратиш ва б.) муайян фаолият жараёнида амалга ошади. Инсонлар фаолияти ва улар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар жамиятнинг асосий мазмунини ташкил этади дейилгани, ҳамда **жамиятнинг сиёсий тизими** – давлат сифатида ташкил топган жамиятнинг муайян сиёсий вазифаларни амалга оширувчи ижтимоий муассасалари мажмуи. Давлат, партия, уюшмалари, диний ташкилотлар, шунингдек, сиёсий мақсадларни кўзловчи барча ташкилот ва ҳаракатларни ўз ичига олади деб эътироф этилган. Демак, солиқлар жамият ва халқ манфаатларини ҳам кўзлаган ҳолда тўланиши табиий ҳолатдир.

Солиқлар солиқ тўловчиларнинг ўз манфаатларини кўзлаган ҳолда тўланишини асослайдиган бўлсак, бу борада етук иқтисодчи олим А.Смит солиқларнинг аҳамиятини ёритиб, уларни давлатга тўлаш қуллик эмас, балки эркинлик аломати эканлигини асослаб берди. Демак, солиқ тўловчилар эркин яшаши, фаолият юритиши шунингдек, тўлаётган солиқлари келажакда ўзига қайтиши бу албатта ўз манфаатини кўзлашдир.

- Фойдаланилган адабиётлар рўйхати 1.** Ниязметов И. Солиқ юкини оптималлаштириш: назария, услубият ва амалиёт. Монография. – Тошкент: Молия, 2016. – 192 б.
2. Темур тузуклари. Т.: Чўлпон, 1991 й. 98 б.
 3. Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. Т.: “Меҳнат”, 1995 й. 377-б.
 4. Тургенев Н.И. Солиқ назарияси тажрибаси.- Санктпетербург – 1818 й.
 5. Рикардо Д. Сочинения Т. I. Начало политической экономики и налогового обложения. Пер. с англ. - М.: Госполитиздат, с 360.
 6. Пепеляев С.Г. Основы налогового права. М.: 1995, с 496.
 7. Политическая экономия. Тольковый словарь. М.: Политиздат, 1990. с 330.
 8. Черник Д.Г. Налоги в рыночной экономике//Финансы. – 1992. – №3 с 161.
 9. Гатаулин Ш. Солиқлар ва солиққа тортиш. Т.: 1996 й.
 10. Олимжонов О. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида солиқ сиёсати. Ҳаёт ва иқтисод, 1992. 11. Жўраев А., Мейлиев О., Сафаров Ғ. Солиқ назарияси. Ўқув қўлланма. – Т.: Тошкент Молия институти, 2004. – 166 б.
 12. Паркинсон С. Закон и доходы. – М.: ПКК. Интерконтакт, 1992 – с 100.
 13. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Тошкент. Ўзбекистон, 1998 й. 358 б.
 14. Яҳёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. Т.: Фафур Ғулом, 2000 й. 10-бет
 15. Алимардонов М.И., Худойқулов С.К., Юсупов О.А., Агзамов А.Т., Юридик шахсларни солиққа тортиш. Дарслик. Тошкент-2013
 16. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси: расмий нашр – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги.-Т.: Адолат, 2016 й.- 428 бет.
 17. <http://analytic.nalog.ru/portal/index.ruRU.html>,
<http://treasury.gov/about/budget->

[performance/FY14Factsheet.pdf](#), <http://minfin.gov.kz/irj/>, <http://bundesfinanzministerium.de/Web/EN/Issues/> <http://mf.uz> сайтлари маълумотлари

18. Санакулова Б.Р. Кичик тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш орқали иқтисодий ўсишни таъминлаш. Докторлик диссертацияси автореферати – Тошкент 2016., - 30 б.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони.

ЎЗБЕК ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯСИДА АНТИҚАРҒИШ

Закирова Дилрабо Хайдаровна

Кўқон давлат педагогика институти рус тили ва адабёти факультети ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек лингвокультурологиясида ишлатиладиган ва ишлатилган антиқарғиш масалалари таҳлил этилган. Мавзу ёритилишида шу соҳада тадқиқот олиб борган олимлар, ислом динига оид ва турли рисоалардан фойдаланилган.

Калит сўзлар: қарғиш, антиқарғиш, лингвокультурология, дуо, баддуо

Ўтган асрнинг охирларида тилшуносликда янги йўналиш – тилни ўз эгаси билан биргаликда ўрганадиган антропоцентрик парадигма шаклланди. Н.Маҳмудов антропоцентрик парадигма ва шу парадигма доирасидаги таҳлилларнинг бевосита тилнинг моҳиятига дахлдор эканлигини айтиб, унинг моҳиятини қуйидагича тушунтиради: “Тилнинг ана шу объектив хусусиятига мувофиқ равишда антропоцентрик парадигмада инсон асосий ўринга чиқарилади, тил эса инсон шахсини таркиб топтирувчи бош унсур ҳисобланади” .

Антропоцентрик парадигма ўз ичига социолингвистика, этнолингвистика, психолингвистика, лингвокультурология, когнитив тилшунослик каби тил соҳаларини қамраб олади. Тил ўз эгалари билан биргаликда ўрганилар экан, унинг тавсифи ҳам ўзи мансуб миллат маданияти ва менталитети билан бирга олиб қаралгандагина берилади. Ана шу жиҳат, яъни тил ва миллий-маданий жипслик лингвокультурологик тадқиқотларнинг марказида туради. Албатта, тилдаги аксар бирликлар у ёки бу даражада миллий-маданий ўзига хосликларни намоён этади, аммо шундай тил бирликлари борки, улар миллий-маданий ўзига хосликларнинг бениҳоя бетакрор тимсолидир. Шу маънода фразеологизмлар миллат менталитети, маданияти, турмуш тарзи ҳамда узоқ йиллик кузатувларининг аниқ ифодасидир . “Шу нарса аниқки, халқнинг зийнати ва табиатини, руҳияти ва менталитетини тилдан айро ҳолда тасаввур қилиб ҳам, тадқиқ этиб ҳам бўлмайди. Тилдаги бирликларда, айниқса, образли сўз, образли ибора–ифодаларда халқнинг ментал ўзига хослиги у ёки бу тарзда инъикосини топади” .

Албатта, тилдаги аксар бирликлар у ёки бу даражада миллий-маданий ўзига хосликларни намоён этади, аммо шундай тил бирликлари борки, улар миллий-маданий ўзига хосликларнинг бениҳоя бетакрор тимсолидир. Шу маънода қарғиш нутқий жанри миллат менталитети, маданияти, турмуш тарзи ҳамда узоқ йиллик кузатувларининг қабарик ифодасидир.

Лингвокультурология борасида тадқиқотлар олиб борган олимлар таъкидлашича, қарғишлар тўғридан-тўғри ёки ассоциатив тарзда у ёки бу халқнинг дунё, жамият ҳақидаги ахборотларини маданий-миллий призма орқали етказди, шу халқ

дунёқарашининг характерли хусусиятларини кўрсатади, айти пайтда, унинг дунёқарашини ҳам белгилайди.

Ўзбек лингвокультурологиясида, исломда ҳам қарғишга салбий муносабат билдирилади. Исломда дуо ва баддуо деган тушунча бор. Баддуо ёмон дуо, яъни қарғишга тенгдир. Баддуо қилмоқ, бу Аллоҳнинг раҳматидан узмоқдир. Жумладан, “Падарингга лаънат дегани бу... Отангга Аллоҳнинг барча жазолари ва ғзаби бўлсин. Барча яхшиликлардан узулсин дегани. Бу гапни айтишдан олдин ўз отангизни кўз олдингизга келтириб кўринг”. Кўринадики, ўзбек халқида ота-онанинг ҳурмати жуда юқори. Хатто кўнгилни оғритган, ҳақорат қилган, асабга теккан инсоннинг отасини ҳам қарғаш исломга ҳам, миллий-маданий менталитетга ҳам тўғри келмайди.

Қуръони Каримда лаънатланганлар ҳақида Аҳзоб сурасининг 57-оятда шундай дейилади: “Албатта Аллоҳга ва унинг пайғамбарларига озор берадиган кимсаларни Аллоҳ дунёда ҳам, охирада ҳам лаънатлагандир ва улар учун хор қилувчи азобни тайёрлаб қўйгандир”. Кўринадики, баддуо бўлган, қарғишга учраганлар Қуръони Каримда аниқ ёзиб қўйилган. Инсонлар эса қарғишни одат қилиб олмасликлари лозим. Чунки ёмонларнинг яхшилар устидан қилган қарғишлари ижобат бўлмайди. Фақат ижобат бўлмасдан ташқари, бу қарғиш ўзларига қайтади. Ҳадисда ҳам, агар қарғиш олган инсон бунга лойиқ бўлмаса, қарғиш ўзига қайтади, деб айтилган. Яна бир ҳадисда: “Ўзингни, фарзандларинингни ва нарсаларингни қарғама. Бу қарғиш дуо ва қарғишлар қабул қилинадиган вақтга тўғри келиб қолиши мумкин. Ва қарғиш қабул бўлади”.

Шунинг учун “бировни билмасдан қарғаб бўлмайди” дейишади.

Ҳақми, ноҳақ – барибир қарғамаслик керак! Кампирлар қарғиш ҳақида антиқа ўхшатиш ўйлаб топишган. Эмишки, қарғиш қарғага айланиб, ўша қарғаган одамнинг ҳовлисига тушаркан! Ўзиям шу қуш яшайвериби, ҳаётни кузатавериби аламзада бўлиб қолганми, қачон қараса қағиллаги қағиллаган. Энди нима деб қағиллаётганини Яратганнинг ўзи билади. Хуллас, умрида бировни қарғамаган жувоннинг гаплари ҳам қарғага айланиб, унинг ўз ҳовлисига тушдимми, йўқми билмаймиз-у, аммо гурсимосдек Хоқонни шу қарғишдан сўнг уч ярим йилга бормай чиндан ҳам ет ютди. (А.Исмоилова. Тавбаи насух)

Инсонлар ўз нутқида қарғишлардан кўп фойдаланишади. Баъзи инсонлар учун бу оддий ҳолатга айланиб қолиши мумкин:

- Нега бундай қиласизлар? Онангниям боғлаб қўймаган-ку. Эрта бир кун қарисанглар, онангнинг куни бошларизга тушишидан кўрқмайсизларми?

- Онам юришдан қолиб, ҳаммани қарғайдиган бўлдилар, ҳамманинг дилини оғритадилар. Ҳаммадан норози, хатто худониям қарғайдилар, шукур қилишни

билмайдилар. Худойим онамга жазо беришда адашибдилар. Тилларини олиши керак эди...

Қарғиш маълум вазиятда инсоннинг ўзининг салбий эмоцияларини чиқариш зарурияти билан реаллашади. Аммо жаҳл устида айтилган қарғиш ўзига ҳам таъсир қилишини ўйлашмайди. “Сўнгги пушаймон ўзингга душман” деган мақол ҳақиқатдан ҳаётдан олинганлиги қўйидаги мисол орқали ҳам кўринади:

Инобат опа дийдиёси ўтмай қарғашга ўтганди Хондамир биринчи марта онасига каттиқ гапирди:

- Рози бўлмасангиз бўлманг. Майли қўқармай бир умр. Била кўрмай ўтай. Аллоҳ жазойимни бериб 40 дан ўтмай ўлиб кетай розиман. Сиз нима десангиз шу она. Сизни ҳаққингиз кўп менда. Айтганингиз келсин. Аммо бирови боласини кўшиб қарғаманг. Унда ҳаққингиз йўқ қарғишингиз ўзингизга қайтади.

Инобат опани юраги шув этди. Ўзини қарғагани билинмас экан. Ўғлини ўзи ҳақида айтган гаплари юрагини тешиб ўтди. Ичида “Тавба қилдим астафтуруллоҳ” деб қўйди.

Кўринадикки, “қарғишнинг икки учи бор” деб айтган халқ қарғишни ишлатишга эҳтиёт бўлишни, унинг бир учи ўзига ҳам қайтиб тегиши мумкинлигини огоҳлантиради:

Баъзан ўйлаб қоламан, инсонлар қандай қилиб бунчалик ваҳший бўлиши мумкин?! Ёмғирда эримнинг кўп қаватли уйи олдида турганим кечагидек ёдимда. Ўшанда дилим шу қадар ўғриганки! Бир ёшли қизимни бағримга босиб, эримни қарғадим! Шунчалик қарғадимки, бақириб-бақириб, хўрлигим келиб қарғадим. Эрим эса деразаси пардасини ёпиб, чироғини ўчирди... Бир ҳафта ўтар-ўтмас эса кизолоғим баданида оқ доғлар пайдо бўлди. Бунга эса менинг қарғишим сабаб! “Қарғишнинг икки учи бўлади. Бири, албатта, ўзингга уради”, деган гапга жуда ишонаман. Балки, менинг ҳам қарғишим ўша пайт боламга урганмикин?..

Қарғиш инсоннинг руҳига, жисмига, оиласи-ю бола-чақасига зарар етказиши мумкин. Қарғишдан кўрқиб керак. Айниқса, етимнинг, мазлумнинг, фақирнинг қарғишидан.

У аёл:

- Опа, сўзларингизни эшитиб биласизми, нима хаёлимга келди. Сиз Аллоҳнинг қайсидир жудаям суюкли бандасини дилини оғритгансиз. У шу даражада яхши инсонки, хатто сизни қарғамаган ҳам. Мана шуниси энг ёмони. Қачон бир банда иккинчисини дилини оғритса-ю, иккинчиси индамаса, Аллоҳга ҳавола қилиб кетса, бундан ёмони йўқ. Ўша одамнинг қасоси Аллоҳнинг зиммасига вожиб бўлиб тушади. Бу эса энг шиддатли жазо бўлиб қолади, - деди.

Ўзбек лингвокультурологиясида шундай феномен борки, уни антиқарғиш деб аташимиз мумкин. Ўз нутқида аёлларимиз кўпроқ антиқарғишдан фойдаланади. Антиқарғишда мазмун ва шакл номутоносиблиги намён бўлади. Антиқарғишлар мазмун жиҳатдан ижобийликни билдирса, шаклий жиҳатдан салбий тилаклар билдирадиган воситалар орқали ифодаланади. Антиқарғишлар тузилиш жиҳатдан икки хил бўлади:

1. Антиқарғиш матни тўла ижобий ҳолатда бўлиб, фақат интонация орқали қарғиш услубида талаффуз қилинади.
2. Антиқарғиш матнидаги феълнинг бўлишсиз шаклда қўлланиши орқали юзага чиқади.

Антиқарғиш матни тўла ижобий ҳолатда бўлиб, эзгу тилакни билдиради, лекин қарғиш услубидаги интонация билан талаффуз қилинади ва грамматик воситалар орқали шаклланади. Муҳаммад с.а.в. дан шундай ҳадис бор: Бурнинг ерга тегсин. Ушбу матн қарғиш предикати қабул қиладиган буйрак-истак майлидаги -син аффиксини олиб келган. Мазмун жиҳатдан бурнинг ерга ишқалансин, ерпарчин бўл, калтак еб ер билан яксон бўл деган қарғишга яқин туради. Лекин матн мазмун жиҳатидан эса ижобийликни билдириб, намоз ўқи, сажда қил, бурнинг ерга тегсин деган маънони билдиради. Шундай гўзал қарғишлардан яна бири:

Бир сахрои аёлнинг,

Ўғилчаси шўх экан.

Ундан зарар кўрмаган,

Бирор куни йўқ экан.

Қозондаги таомин ,

Тегиб қочиб кетаркан.

Мешидаги сувини ,

Сегиб қочиб кетаркан.

қарғар экан боласин ,

Қилолмасдан эпини.

Қирқиб қочганида кир

Ёядиган ипини-

" Хой , ипимни қирқмагин,

Қалбинга илм тўлгур.

Хой, мешимни тешмагин,
Каъбага имом бўлгур.
Сичкон думин кесмагин,
Беозор бўл, тўғри юр.
Ғариб йўлин тўсмагин,
Каъбага имом бўлгур".
Демас экан " Жувонмарг",
"Хароми" , "Мараз" , "Ўлгур".
Битта экан қарғиши -
" Каъбага имом бўлгур!".
Ният кетди , вақт ўтди,
Мисли ел , ё шабада.
Шу онанинг , шу ўғли,
Имом бўлди Каъбага.
Не шоҳу , не султонлар ,
Орқасидан туриб ғоз.
Унга иқтидо қилиб,
Ўқир эдилар намоз.
Дуо-ла шум боладан,
Чикди бир хуш нафасли
Олим , хофизи Қуръон-
Абдурахмон Судайсий.
Назоратда инсоннинг,
Ҳар сўз , ҳар бир нафаси.
Ибрат бўлсин бизга бу,
Аллоҳнинг мўъжизаси.
Комил инсон , кўрдингми,
Марҳабо , билки улар-
Ота-она элидан , Дуо олган болалар!

Биринчи типдаги антиқарғишларга яна қуйидагиларни келтириш мумкин: Хизрга ошно бўлгур, уйинг буғдойга тўлгур//уйинг донга тўлгур, қалбингга илм тўлгур, калланг ўсқур, кўзинг нурга тўлгур, бой бўлгур, ақлинг кўпайгур, ҳушингга хуш кўшилгур, инсофли бўлгур, ҳалол бўлгур, подшоҳ бўлгур, бор бўлгур каби. Масалан,

“Ҳой ўзингдан кўпайиб, бой бўлгурлар! Бир пас сабр қилсаларинг тутни ювиб бераман. Чанг-чунг билан оғзиларингга солиб, бир нимани бошламаларинг. Қорин оғриғига учрасаларинг мени қуйганим мйлику-я, сенларнинг жонинг оғригани ёмондан-ёмон” – дея беозор койиган бўламан.

Бундай антиқарғишларни ёши катталар болаларга нисбатан ишлатади. Демак, биринчи типдаги антиқарғишларни кўпроқ ёши катталар болаларга нисбатан ишлатишади.

Иккинчи тип антиқарғишларга матндаги предикатни бўлишсиз шаклида ишлатилиши орқали ясалади. Масалан,

Шу пайт Раҳматилланинг бошига тарс этиб тарсаки тушди. Раҳматилла Салимга қараб чийиллади:

- Ээ манга қўл кўтарган қўлларинг акашак бўлмагур...

Кўринадики, бундай антиқарғишлар кўнгилга яқин инсонларга қараб айтилади.

- Йўқ, - деди хотини, кейин “вой ўлмасам, шоколадни қизингиз ебди. Дилбар, қуриб кетмагур, тур ўрнингдан”, деган овоз эшитилди.

Ушбу мисолда ҳам қуриб кетмагур предикати -ма бўлишсизлик аффиксини олиб, ижобий маънони ифодалаш учун ишлатилапти.

Иккинчи типдаги қарғишлар -ма бўлишсизлик аффиксини олиб, бўлишли-бўлишсизлик зидлигига киришади ва салбий маъно ижобий маънога айланади.

Масалан, ер ютгур – ер ютмагур;

жувонмарг бўлгур - жувонмарг бўлмагур;

ажаллагур – ажалламагур;

узилиб тушсин - узилиб тушмасин;

қабр ютсин - қабр ютмасин.

Аммо хоҳлаган предикатга -ма аффиксини қўшиб бўлмайди. Масалан, солиштиринг:

бети курсин - бети қурмасин (бундай ишлатилмайди);

бўйи лаҳадда чирисин - бўйи лаҳадда чиримасин (бундай ишлатилмайди).

Демак, антиқарғишлар катталарнинг болаларга ва кўнгли яқин кишиларга нисбатан ишлатилади. Антиқарғишлар яхши дуо, яхши тилакни билдиради. Аммо қарғишларга хос интонация билан айтилади.

REFERENCES

1. Xamidovna, M. I. (2022). THE MAIN CRITERIA FOR THE DEVELOPMENT OF CONFLICT PSYCHOLOGICAL TRAINING PROGRAMS. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(06), 181-184.
2. Xamidovna, M. I. (2022). OILADA O'SPIRINLARDAGI NIZOLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Ta'lim fidoyilari, (Special issue), 11-14.
3. Ahmedova, H. T. (2022). Yusuf Khos Khojib oriental pearl. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 9, 44-45.
4. Tursunovna, A. H. (2022). Makhmud Kashgari's Role In The Art Of Public Speech. Journal of Media, Culture and Communication (JMCC) ISSN: 2799-1245, 2(01), 14-17.
5. Ahmedova, H. T. (2021, January). THE PLACE OF TEACHER'S SPEECH IN THE EDUCATIONAL PROCESS. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 212-214).
6. Abdulkhafizovna, M. M. (2021). PECULIARITIES OF METHODS OF PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning, 2(10), 1-4.
7. Ashurova, G., Meliq'ziyeva, M., & Karimova, S. (2019). REFORMS IN THE FIELD OF PRESCHOOL EDUCATION. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).
8. MUKHTASAR, I., & MAVLUDA, M. The Study of Projective Methods in Psychology. JournalNX, 7(02), 66-69.
9. Расулова, М. Х. (2019). Задача современной высшей школы-научить студентов размышлять. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 463-464).
10. Расулова, М. Х. (2017). Инновационные технологии в экологическом воспитании. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 302-305).
11. Расулова, М. Х. (2016). Опыт применения метода проектов при обучении русскому языку. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 327-329).
12. Расулова, М. Х. (2018). Прием обратной связи на уроках литературы. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 554-555).

13. Расулова, М. Х. (2016). Проектная работа на занятиях по русской литературе. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 329-330).
14. Расулова, М. Х. (2015). Нравственное мерило в русской литературе. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 339-340).
15. Расулова, М. Х. (2015). "Идейность" безыдейной литературы. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 338-339).
16. Khamzaevna, R. M. (2020). Linguistic features of the novel "New Moscow Philosophy" by V. Pyetsuh. International Journal of Research, 7(3), 198-201.
17. Inamovich, R. I. (2021). The Concept of "Community/World" in the Linguistic and Cultural Aspect. Middle European Scientific Bulletin, 16.
18. Расулов, И. И. (2017). Фразеологизмы со значением темпоральности в русском и узбекском языках. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 219-221).
19. Расулов, И. И. (2017). Фразеологические особенности языка художественного произведения. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 221-223).
20. Расулов, И. И. (2021). Фразеологические единицы русского и узбекского языков со значением качественной оценки лица. In Система непрерывного филологического образования: школа–колледж–вуз. Современные подходы к преподаванию дисциплин филологического цикла в условиях полилингвального образования (pp. 420-423).
21. Расулов, И. И. (2018). О фразеологизмах с предлогами обстоятельственной семантики. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 346-347).
22. Расулов, И. И. (2020). Вопросы изучения наречных фразеологизмов в русском и узбекском языках. In Система непрерывного филологического образования: школа–колледж–вуз. Современные подходы к преподаванию дисциплин филологического цикла в условиях полилингвального образования (pp. 320-323).
23. Расулов, И. И. (2015). Из опыта изучения семантической структуры фразеологизмов. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 343-345).
24. Расулов, И. И. (2015). Глагольные категории причастий узбекского и русского языков. In Молодежь и наука: реальность и будущее (pp. 341-342).
- 25.

SANOAT KORXONALARIDA ISHLOVCHI XODIMLARNI NOQULAY TASHQI MUHIT TA`SIRIDAN SAQLOVCHI MAXSUS POYABZALLARDA PIEZO ELEMENTLARNI QO`LLASH IMKONIYATLARI TAHLILI

Dotsent Yu.A. Maxmudov

(Toshkent to`qimachilik va yengil sanoat instituti)

ANNOTATSIYA

Maqolada piezo elementlarni poyabzal ostki detallarida qo`llash imkoniyatlarini tahlil qilish maqsadida xalqaro hamda mahalliy ilmiy izlanuvchilar olib borgan tadqiqot ishlari hamda patentlar tahlil qilinib, piezo elementlarning maxsus poyabzallarda qo`llash imkoniyatlari aniqlangan.

Kalit so`zlar: Piezo element, krisatal panjara, elektr energiyasi, fazalar farqi, impuls, diod kopriki.

Maxsus poyabzallar oyoq panjasini nafaqat ob havo va atrof muhitning zararli tasirlaridan, shuningdek ishlab chiqarish sharoitida vujudga kelishi mumkin bo`lgan turli mexanik shikastlanishlardan, havfli suyuqliklardan, chang va ifloslantiruvchi moddalardan, tebranishdan, yuqori yoki past haroratdan va boshqa turli ta`sirlardan himoya qilishi hamda foydalanuvchiga qulay bo`lishi ham talab etiladi (1-rasm).

1-rasm Ishlab chiqarish korxonalarini uchun maxsus poyabzallar

Ishlab chiqarish korxonalarini uchun maxsus poyabzallar issiqlik o`tkazuvchanligi past bo`lgan materiallardan tayyorlanishi lozim bo`lib, past haroratlarda ishlovchi korxonalarda yoki qish oylarida oyoqni sovuq havodan himoya qilishi lozim. Shuningdek yuqori haroratda ishlovchi korxonalarda esa maxsus poyabzallar thermoconductive ya`ni issiqlikdan himoyalash xususiyatiga ega bo`lishi maqsadga muvofiq

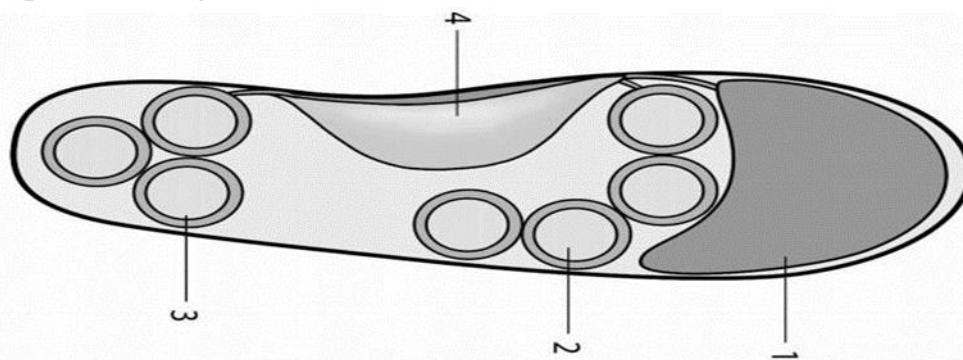
Sanoat korxonalarida sovuq iqli sharoitida oyoq panjasini sovuqdan himoya qilish dolzarb masala hisoblanib, oyoq panjasini muzlashi yoki sovuq qotishi inson organizmida shamollash, qon aylanishining buzilishi, mushaklar tortishib qolishi va boshqa ko`plab jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bu esa poyabzallarning sovuqdan himoya qilish xususiyatini takomillashtirishni talab etadi. Hozirgi kundagi qishki poyabzallarni sovuqdan himoya qilish xususiyati asosan uning konstruksiyasi va qo`llaniladigan materiallar

xususiyatiga bogʻliq boʻlib, inson tanasining tabiiy issiqligi asosiy manba boʻlib kelmoqda. Oyoq panjasini doimiy isitishni taʼminlashdagi asosiy muammo uni elektr energiyasi bilan taʼminlashdagi qiyinchiliklar hisoblanadi. Chunki poyabzal konstruksiyasi ixcham bu esa poyabzal konstruksiyasida elektr generatorlarni qoʻllashga imkon bermaydi. Lekin hozirgi kunda piezo elementlar asosida elektr energiyasini ishlab chiqarish va poyabzalni isitish uchun sarflash imkoniyatlari tadqiq etilmoqda.

Piezo elementlar asosida elektr energiyasini ishlab chiqarish imkoniyati birinchi marotaba 1880 yil aka uka Jekson va Pyerom Kyurilar tomonidan aniqlangan. Piezo effekt bu bir nechta keramik kristallarning mexanik deformatsiyasi natijasida ularni elektr maydon hosil qiladi va uning kuchi unga taʼsir etayotgan kuchga toʻgʻri proporsional boʻlib, deformatsiya natijasida elektr toki hosil boʻladi. Piezo elementlar sifatida $PbTiO_3$, $BaTiO_3$, $LiNbO_3$ kabi kristal panjara tuzilishiga ega moddalar ishlatilinishi mumkin.

Piezo elementning ushbu xususiyatini poyabzal tag detalida qoʻllash imkoniyati boʻyicha ilmiy izlanishlar olib borilgan boʻlib, 19.06.2020 sanasida Rossiya Federatsiyasi tomonidan berilgan RU 198 140 U1 sonli “Oyoq panjasini isituvchi qurilma” foydali model uchun patent berilgan.

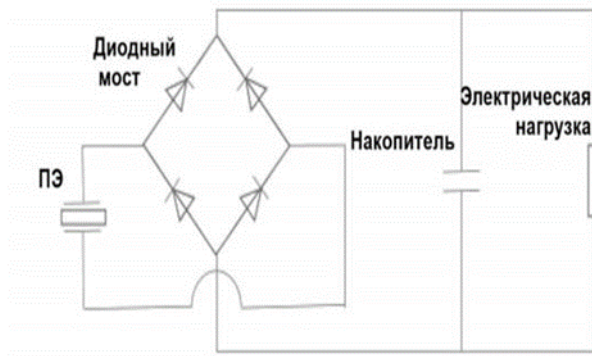
2. rasm. Piezo elementli oyoq panjasini isituvchi patak.

Ushbu taklif etilayotgan modelda elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun piezo elementlar 2-3 oyoq panjasining tovon va kaft qismlariga joylashtirilgan boʻlib, harakat davomida hosil boʻladigan bosim kuchi taʼsirida elektr energiyasi ishlab chiqaradi. Ushbu energiya 4 akkumulyatorda saqlanib, 1 oyoq kaft barmoq qismini isitish uchun isituvchi elementga uzatiladi.

Ushbu modelni tahlil qilish orqali quyidagilarni aniqlandi.

Piezo element patakning turli yuzalarida joylashganligi tufayli ularning elektr toki impulse hosil qilish vaqti turlicha boʻladi. Natijada esa olinishi mumkin boʻlgan energiya quvvati pasayishi kuzatilishi mumkin.

Ushbu impluslar fazalari farqi natijasida elektr energiyasidan yuqotishlar kuzatilishi mumkin va bu energiyani toʻplash imkoniyatini cheklaydi. Shuning uchun piezo elementlardan iborat elektr manbayiga quydagi sxemani ulash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1-схема. Piezo element quvvatini saqlash uchun elektr sxemasi.

- 1) Tashqi mexanik ta`sir natijasida piezo element elektr energiyasini ishlab chiqaradi.
- 2) Ishlab chiqilgan energiya impuls ko`rinishida bo`lganligi sababli diod ko`priki yordamida uni to`g`irlandi ya`ni doimiy tokga aylantiriladi.
- 3) Kuchlanishni tartibga solish uchun kondensatordan foydalanildi.
- 4) Chiqishda litiy ionli akumulyatorlar yordamida elektr energiyasi yig`iladi.
- 5) To`plangan elektr energiyasi isituvchi elementga uzatiladi.

REFERENCES

1. Постановлению Президента Республики Узбекистан от 3 мая 2018 года № ПП- 3693, О мерах по дальнейшему стимулированию развития и роста экспортного потенциала кожевенно-обувной и пушно-меховой отраслей.
2. Устройство генерирования энергии Пат RU 126 907 U1 Россия, 660100, г.Красноярск, а/я №28746, КРАСПАТЕНТ, патентное бюро, О.Э. Яфаровой 2012142986/12, Заявл 08.10.2012; Опубл 20.04.2013
3. Vazquez-Rodriguez, M & Jiménez, F & De Frutos, J. (2012). Modelización de materiales piezoeléctricos como generadores de energía. Boletín de la Sociedad Española de Cerámica y Vidrio. 51. 25-36. 10.3989/cyv.052012
4. M.Zhy,S. Edkins, Analytical modelling results of piezoelectric energy harvesting devices for self-power sensors/sensor networks in structural health monitoring / Procedia Engineering, 25, 195-198. 2011

ЎЗБЕКИСТОНДА БЮДЖЕТ МАБЛАҒЛАРИ САРФЛАНИШИДА ФУҚАРОЛАР ИШТИРОКИ

Хамидов Хабибулло Хикматулла ўғли

Молия вазирлиги Давлат бюджети департаменти бош иқтисодчиси,
Ўзбекистон Республикаси Тошкент шаҳри.

e-mail: hhamidov@mf.uz/ hamidov93.93@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда аҳоли турмуш даражасини яхшилаш ва фуқароларни қийнаб келаётган ижтимоий-иқтисодий муаммо ва камчиликларни ҳал этилиши бўйича олиб борилган ишлар, жойларда инфратузилмаларни яхшилаш ҳамда тизимли муаммога айланиб қолган камчиликларни ҳал этишида давлат бюджетидан ажратиладаган маблағлар, маҳаллаий бюджетлар ва давлат дастурлари доирасида ажратилган маблағларни аҳоли учун бугунги кунда энг зарур деб топилган йўналишларда оқилона ўзлаштирилишида фуқароларнинг фаол иштирок этиши, ҳамда фуқаролар ўз таклифларини (батафсил кўринишида) қолдиришлари ва тегишли таклифларга овоз бериш тизими жорий этилгани ёритилган.

Таянч сўзлар. Ташаббусли бюджет, Очиқ бюджет, Фуқаролар учун бюджет, ахборот портали, давлат бюджети, Ахборот портали, Менинг йўлим.

Ўзбекистон Республикасида сўнги йилларда аҳоли турмуш даражасини яхшилаш ва фуқароларни қийнаб келаётган ижтимоий-иқтисодий муаммо ва камчиликларни ҳал этилиши бўйича бир қатор ишлар амалга оширилиб келинмоқда, жойларда инфратузилмаларни яхшилаш ҳамда тизимли муаммога айланиб улгирган йўл таъмирлаш, ичимлик суви таъминоти, табиий газ ҳамда таълим муассасалари биноларини таъмирлаш каби муаммоларни ҳал этиш энг устувор вазифалармиз бири бўлиб келмоқда.

Юқорида қайд этилган бир қатор муаммоларни бартараф этиш бўйича давлат бюджетидан ажратиладаган маблағлар, маҳаллаий бюджетлар ва давлат дастурлари доирасида ажратилган маблағлар доирасида ҳам ушбу муаммолар тизимли ҳал этилиб келинмоқда.

Мазкур жараёнларда фуқароларни жалб қилиш ва бюджет маблағларини сарфларинишида аҳолининг ўз фуқаролик позицияларидан тўлиқ фойдаланган ҳолда ўзларини қийнаб келаётган ижтимоий муаммоларни ҳал этилишида иштирок этиш яни “Ташаббусли бюджет” механизми ташкил этилди.

Ташаббусли бюджетлаштириш – бу фуқаролар томонидан билдириган таклифларга асосан, уларни ташаббусларини ҳисобга олган ҳолда бюджет маблағларининг бир қисмини тақсимлаш ва ушбу тақсимланган маблағларни фуқаролар томонидан илгари сурилган (ижтимоий аҳамиятга эга) тегишли таклифларга йўналтириш яни молиялаштириш амалиётидир.

Тарихга назар соладиган бўлсак Россия Федерацияси томонидан 1992 йилда ҳар бир фуқаросига 10 минг рублик ваучер тарқатилган, натижада ҳар бир киши шу суммага тенг миқдорда давлат мулкига эга бўлган. Иқтисодий сиёсат принципларини асослаб берган **В. Ойкен**, давлат хўжалик – ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланмаслигини, балки амал қилиш қоидаларини ўрнатиши ва уларни ҳаётга татбиқ этиши кераклигини кўрсатиб ўтади. Давлат тўғридан-тўғри тартиблаш йўли билан ҳал қилиб бўлмайдиган вазифаларини, иқтисодиётга доимо аралашини ўз зиммасига олмаслиги керак. Бу ерда асосий нарсая, **Л. Ерхард** қайд қилиб ўтганидек, давлатнинг иқтисодий фаолияти билан хусусий тадбиркорлик ўртасида оптимал нисбатни топишдир. **Давлатнинг азалий ва бош вазифаси фуқароларга эркин амал қилиш ҳуқуқини берувчи қоидаларни ишлаб чиқишдур.**

Халқаро тажрибага келсак, ташаббусли бюджетлаштириш 1989 йилда биринчи марта Бразилиянинг Порто-Алегри шаҳрида қўлланилган, маъмурият фуқароларга шаҳар бюджетининг бир қисмини қандай тақсимлаш тўғрисида қарор қабул қилиш имкониятини берди. Бугунги кунда, ўттиз йиллик муваффақиятли амалиётдан сўнг, Порто-Алегри фуқаролари шаҳар бюджетининг **20 фоизини** тақсимлайдилар, маълумот учун юртимизда 2021 йил 1 июлдан бошлаб жамоатчилик фикри асосида шакллантирилган тадбирларни молиялаштиришга ажратиладиган туман (шаҳар)лар бюджетлари кўшимча маблағларининг энг кам миқдорини **10 фоиздан 30 фоизга оширилди.**

Мазкур бюджет амалиётини Фарбий ва Шарқий Европадаги **20 дан ортиқ давлатлар**, Лотин Америкаси, АҚШ, Хитой, Ҳиндистон, Жанубий Корея ва бошқа кўплаб давлатлар муваффақиятли қўлламоқда.

Жумладан, Ҳиндистоннинг Керала штатида ташаббусли бюджетлаштириш амалиёти 1996 йилда тўлиқ амалга оширилган бўлиб, фуқаролар **24 йилдан кўпроқ вақтдан бери** бюджет жараёнида иштирок этиб келмоқда.

“Ташаббусли бюджет” тизимини юртимизда ташкил этишда бир қатор ривожланган давлатлар хусусан: Россия Федерацияси, Америка Қўшма Штатлари, Бразилия ва Украина Республикаси каби давлатлар тажрибаси тўлиқ ўрганиб чиқилди, ўрганишлар натижасида ҳар бир давлатда макур тизимни амалга ошириш механизми ва норматив ҳуқуқий ҳужжатлари ўрганиб чиқилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 августдаги ПҚ-3917-сонли “Бюджет маълумотларининг очиқлигини ва бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ 2019 йилдан бошлаб Молия вазирлиги томонидан “**Очиқ бюджет**” (www.openbudget.uz) **ахборот портали** ишга туширилди.

Ушбу ахборот портал орқали фуқаролар:

ташаббусли бюджет жараёнида иштирок этиш учун ўз таклифларини (батафсил кўринишда) қолдиришлари ва тегишли таклифларга овоз беришлари;

давлат бюджети даромадлари ва харажатлари;

маҳаллий бюджет даромадлари ва харажатлари;

давлат ички ва ташқи қарзи;

Республикада мавжуд бўлган соҳаларни жаҳон рейтингларида тутган ўрни;

хусусан туман(шаҳарлар) бўйича ажратилган бюджет маблағлари ва уларнинг ижроси тўғрисидаги маълумотларни **тўғридан-тўғри кузатиб боришлари** мумкин.

Шу билан бир қаторда бюджет ташкилотларида фаолият юритувчи ходимлар порталдан рўйхатдан ўтган ҳолда ўз **иш ҳақлари тўғрисида батафсил маълумотларни** реал-вақт кўринишида олишлари ва бошқа бир қатор фойдали имкониятлар ташкил этилди.

Бугунги кунда, “Очиқ бюджет” ахборот портали фойдаланувчилари учун янада қулай бўлиш мақсадида, Молия вазирлиги томонидан ахборот порталининг янги талқини ишлаб чиқилди.

Янги талқиндаги “Очиқ бюджет” ахборот портали маблағларнинг сарфланиши устидан нафақат парламент ва жамоатчилик назоратини, балки фуқаролар бюджет маблағларининг ишлатилишидаги иштирокини оширишга ҳамда Фуқароларнинг жамиятимиз учун ҳудудлардаги хайрли ва долзарб масалаларни ҳал этишга қаратилган ташаббусларини қўллаб-қувватлашда ушбу портал муносиб хизмат қилади.

Бюджет жараёнига фуқароларни кенг жалб қилиш ҳамда жойларда аҳолини қийнаб келаётган муаммоларни айнан фуқаролар ташаббуслари асосида ечимини топиш имкониятини жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 13 апрелдаги ПҚ-5072-сон “Бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Тасдиқланган хужжатга кўра, фуқароларни бюджет жараёнига янада жалб қилиш мақсадида, **2021 йилдан бошлаб ҳар бир ҳудудда биттадан туман ёки шаҳарда** тегишли туман (шаҳар)лар бюджетлари тасдиқланган умумий харажатларининг **5 фоизини** жамоатчилик фикри асосида шаклланган тадбирларни молиялаштиришга йўналтириш бўйича янги тартиб жорий этилди. 2022 йилдан бошлаб эса ушбу тартиб **барча туман ва шаҳарларга тадбиқ этилди.**

2021 йил 1 июлдан бошлаб жамоатчилик фикри асосида шакллантирилган тадбирларни молиялаштиришга ажратиладиган туман (шаҳар)лар бюджетлари қўшимча маблағларининг энг кам миқдорини **10 фоиздан 30 фоизга оширилди.**

Тасдиқланган янги механизм асосида “Очиқ бюджет” ахборот порталининг янги талқини ишлаб чиқилиб, 2021 йилнинг **1 июлидан** бошлаб мамлакатимизнинг барча туман ва шаҳарларида жамоатчилик фикри асосида тадбирларни шакллантириш жараёнлари ўтказилди.

Ташаббусли бюджет жараёни уч босқичда ўтказилиб, бунда **1-босқич** 1 – 31 июл давомида фуқаролардан таклифларни қабул қилиш, **2-босқич** 1 – 12 августга қадар туман ва шаҳар ишчи комиссиялари томонидан таклифларни танлаб олиш (модерация) жараёни, **3-босқич** 13 – 31 августга қадар билдирилган таклифларга овоз бериш жараёни ўтказилди.

1-босқич якунларига кўра “Очиқ бюджет” ахборот порталида рўйхатдан ўтган фуқаролар томонидан жами **41 125** та таклифлар билдирилди. Келиб тушган таклифлар таҳлилига кўра, фуқароларни энг кўп қийнаб келаётган муаммолар сифатида **13 853** та (жами таклифларнинг 34 фоизи) таклиф **ички йўллارни таъмирлаш** ва тартибга келтириш билан боғлиқ муаммоларни ташкил этган.

2021 йилда ўтказилган “Ташаббусли бюджет” жараёнларида фуқаролар томонидан билдирилган таклифларнинг соҳалар кесимида тақсимооти

Т/Р	Таклиф мазмуни	Сони	Фоизи
	ЖАМИ	41 125	100%
1	Ички йўллارни таъмирлаш	13 853	34%
2	Умумтаълим мактабларини таъмирлаш ва жиҳозлаш	6 798	17%
3	Ёритиш тизимини яхшилаш	5 649	14%

4	Ичимлик суви таъминоти	4 424	11%
5	Электр энергия таъминоти	2 531	6%
6	Болалар майдончаси ва спорт майдонлари	2 367	6%
7	Биоларни таъмирлаш (МФЙ, СЭС, кутубхона ва бошқалар)	1 463	4%
8	Табиий газ таъминоти	1 147	3%
9	Интернет тармоғига уланиш	820	2%
10	Худудларни ободонлаштириш тадбирларига	599	1%
11	Мактабгача таълим муассасалари ҳолатини яхшилаш	338	1%
12	Оқава сув тизимини яхшилаш	192	0%
13	Бошқалар	944	2%

Келиб тушган таклифлардан **21 833 таси** худудларда ташкил этилган ишчи комиссия томонидан белгиланган мезонларга мувофиқ деб топилиб, овоз бериш жараёнига ўтказилган. Овоз бериш жараёни давомида мамлакатимиз бўйлаб жами **1,1 млн** нафар фуқаролар ўзларини қизиқтирган таклифларга овоз бердилар. Шундан, Порталда рўйхатдан ўтган ҳолда **86,6 минг**, СМС қисқа хабар орқали – **711,1 минг** та ҳамда интернет тармоғига уланиш имкониятига эга бўлмаган фуқаролар учун жорий этилган офлайн тизим орқали – **34,9 минг** та овозлар келиб тушган.

Шу билан бирга, мазкур жараёнлар илк маротаба ўтказилаётганлиги ҳамда жойларда аҳолини қийнаб келаётган муаммоларнинг тўпланиб қолганлиги сабабли, ушбу муаммоларнинг яна бир қанча вақт давомида ечимсиз қолишини олдини олиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг жорий йил 22 сентябрдаги ПҚ-5250-сон ““Очиқ бюджет” ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида шаклланган тадбирларни молиялаштиришни янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори қабул қилинди.

Қарор жорий йилда ўтказилган жамоатчилик фикри асосида тадбирларни шакллантириш жараёни натижаларидан келиб чиқиб, аҳоли томонидан келиб тушган ўринли ва долзарб таклифлар асосида ишлаб чиқилди.

Қабул қилинган қарорга кўра, фуқаролар томонидан келиб тушган таклифларни молиялаштириш учун “Фуқаролар ташаббуси жамғармаси”да

1 млрд сўмдан кам маблағ шаклланган 120 та туман ва шаҳар учун қўшимча 57,9 млрд сўм, “Очиқ бюджет” ахборот портали орқали келиб тушган таклифлар сони 100 тадан ошган 119 та туман ва шаҳарларнинг ҳар бирига қўшимча 500 млн сўмдан учун жами 59,5 млрд сўм, жами **117,4 млрд сўм** маблағ республика бюджетидан қўшимча ажратилиб, белгиланган тартибда тегишли туман (шаҳар) бюджетларга ўтказиб берилди. Ўз навбатида, ушбу маблағлар тегишли туман (шаҳар) ҳокимлиги қошида очилган “Фу қаролар ташаббуси жамғармаси”га йўналтирилиши таъминланди.

Келиб тушган долзарб таклифларни молиялаштириш мақсадида республика бюджети ҳисобидан жами 210,1 млрд сўм маблағлар тегишли маҳаллий бюджетларга йўналтирилди. Жумладан, республика бюджети маблағлари ҳисобидан 14 та туман ва шаҳарлар учун жами синов тарбиясида тегишли бюджетларнинг 5 фоизи миқдорида жами **92,7 млрд.** сўм маблағлар тегишинча маҳаллий бюджетларга белгиланган тартибда ўтказиб берилди. Бундан ташқари, туман (шаҳар) бюджетлари қўшимча манбаларининг бир қисми ҳисобидан бугунги кунга келиб 301,4 млрд сўм маблағлар “Фуқаролар ташаббуси жамғарма”ларига йўналтирилди.

Ажратилган маблағлар доирасида овоз бериш жараёни якунларига кўра 1 594 та (дастлабки ҳисоб-китобларга кўра амалга оширишнинг умумий қиймати **407,1 млрд сўм**) таклифлар “ғолиб” деб топилиб деярли барчаси ўз якунига етказилди.

Ажратилган маблағлардан белгиланган тартибда фойдаланиш устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш ҳамда фуқаролар томонидан “ғолиб” деб топилган таклифларни амалга ошириш босқичларини бевосита кузатиб боришини таъминлаш мақсадида ташаббусли бюджет жараёни билан боғлиқ молиявий операцияларни фуқароларга кузатиб бориш имконияти ҳам мавжуд.

2022 йил 1 февралдан бошлаб ташаббусли бюджет жараёнининг жорий йилдаги биринчи босқичига “старт” берилди, бугунги кун ҳолатига ахборот порталига жами **69 700 та** таклифлар келиб тушди.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, 2022 йилда жамоатчилик фикри асосида шаклланган тадбирларни молиялаштириш мақсадида туман ва шаҳар бюджетларининг 5 фоизи миқдорида жами 1,5 трлн сўм маблағлар йўналтирилиши режалаштирилган. Ушбу маблағлар доирасида фуқаролар томонидан билдирилган 5 мингдан ортиқ долзарб муаммолар ҳал этилишига эришиш кутилмоқда.

2021 йилда ўтказилган “Ташаббусли бюджет” жараёнларда фуқаролар томонидан жами **41 мингдан** ортиқ таклифлар билдирилган бўлса таклифлар таҳлилига кўра, фуқароларни энг кўп қийнаб келаётган муаммолар сифатида **13 853 та** (жами таклифларнинг 34 фоизини) ички йўлларни таъмирлаш таклифи келиб тушган, ғолиб деб топилган қарийб **1600** таклифларнинг аксарият қисми яъни **400 га яқин** (жами таклифларга нисбатан 26 фоизи) айнан ички йўлларни таъмирлаш билан боғлиқ муаммоларни ўзида акс эттирган, таклифларга овоз бериш жараёнида **1,1 млн** нафар фуқаро иштирок этди шундан **7,7 мингтаси** –

ички йўлларни таъмирлаш ва тартибга келтириш билан боғлиқ муаммолар учун овоз бергани маълум бўлди.

Йил якунларига кўра айнан “Ташаббусли бюджет” жараёнларига кўра ғолиб деб топилган таклифлар доирасида ҳудудларда қарийб **300 км** ички йўллар ва пиёдалар йўлаклари таъмирланди.

Бундан кўриниб турибтики жойларда ички йўлларни таъмирлаш бўйича ҳам талайгина муаммолар мавжуд ва айнан фуқароларнинг талаби ҳамда таклифи ҳам айнан сифатли ва равон йўллардур шу муносабат билан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 2 февралдаги **“Автомобиль йўллари соҳасида очиклик стандартларини жорий этиш ва соҳада жамоатчилик назоратини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги 49-сонили қарои қарори қабул қилинди.

Мазкур қарорга асосан бюджет маблағларини сарфланишида фуқаролар иштирокини янада ошириш ва юратимиздаги мавжуд ички йўллар сифатини яхшилаш мақсадида 2022 йилдан бошлаб туман ва шаҳарлар бюджетлари параметрларида ҳудудий ички йўлларни таъмирлаш учун ажратиладиган маблағларнинг 50 фоизи «Очик бюджет» ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида аниқланган ички йўлларни таъмирлашга йўналтирилиши қатъий белгилаб қўйилди.

Бу тизми “Ташаббусли бюджет” жараёнларидан фарқли ўлароқ бир йилда бир маротаба ўтказилади.

Мазкур жарайнлар бевосита “Очик бюджет” ахборот портали орқали амалга оширилади бунда, ахборот порталига ички йўлларнинг жойлашган манзили (геопозицияси), тўлиқ номлари, узунлиги, ҳолати (асфальтланган, таъмирталаб) ва бошқа маълумотлари тўлиқ киритилади ҳамда фуқаролар ички йўллар реестридан геомаълумотлар асосида тегишли ички йўлни танлаш орқали ўз таклифларини қолдириш имкониятига эга бўлади.

Ахборот портали автоматик равишда таъмирлашга доир ўртача нархни ва туман (шаҳар) бюджети параметрларидан келиб чиқиб, ҳар бир туман (шаҳар) бўйича таъмирланадиган ички йўлларнинг умумий хажмини аниқлайди.

Ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида ички йўлларни таъмирлашда таклифларни шакллантириш тартиби:

1. Ахборот портали орқали жамоатчилик фикри бевосита фуқаролар томонидан билдирилган таклифлар асосида шакллантирилади;

2. Ахборот портали орқали таклифларни юбориш ҳамда овоз бериш жараёнида фақатгина вояга етган фуқаролар иштирок этишлари мумкин;

3. Фуқаролар ҳар йили ички йўлларни таъмирлашга фақат битта таклифни илгари суриши ҳамда битта таклифга овоз бериши мумкин. Фуқаролар ўзлари томонидан киритилган таклифга овоз бериши тақиқланади.

4. Ички йўлларни таъмирлашга доир таклифлар киритиш фуқаролар томонидан ахборот порталида тақдим этилган Ички йўллар реестридаги тегишли ички йўллардан бирини танлаш орқали амалга оширилади.

5. Ахборот портали орқали таклиф киритиш бевосита порталда рўйхатдан ўтиш орқали амалга оширилади.

6. Ҳар бир туман ва шаҳарларда билдирилган таклифлар бўйича берилган энг кўп овозлар сонидан келиб чиқиб, юқоридан пастга қараб сараланади.

7. Ғолиб таклифлар туман (шаҳар) маҳаллий бюджетлари параметрларида ҳудудий ички йўлларни таъмирлаш учун ажратилган маблағларнинг камида 50 фоизи доирасида таклифларни амалга ошириш қийматини ҳисобга олган ҳолда автоматик тарзда кетма-кетлик бўйича аниқланади.

8. Агар кетма-кетлик бўйича ғолиб деб топилган таклифларнинг амалга ошириш қиймати тегишли туман (шаҳар) маҳаллий бюджети параметрларида ҳудудий ички йўлларни таъмирлашга ажратилган маблағларнинг 50 фоизидан кам бўлса, тегишли туман (шаҳар) маҳаллий бюджети параметрларида ҳудудий ички йўлларни таъмирлашга ажратилган маблағлар қийматидан ортиқ бўлмаган кетма-кетлик бўйича навбатдаги таклиф ҳам ғолиб деб топилади.

9. Ғолиб деб топилган таклифлар учун ажратиладиган маблағларнинг қиймати ҳисоб-китобига лойиҳа-смета ҳужжатлари асосида аниқлик киритилади. Бунда, лойиҳа-смета ҳужжатлари асосида аниқлик киритилган қиймат ғолиб деб топилган таклиф дастлабки қийматининг 5 фоизидан ошиб кетишига йўл қўйилмайди. Аниқлик киритилган лойиҳа-смета ҳужжатларига асосан таклифни амалга ошириш қиймати дастлабки таклиф қийматининг 5 фоиздан ошиб кетган ҳолларда лойиҳа-смета ҳужжатлари қайта кўриб чиқилади.

10. Агар ғолиб деб топилган таклифда кўрсатилган ички йўлларни таъмирлаш жорий йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ҳукуматнинг тегишли қарорлари ёки ривожлантириш дастурлари доирасида бошқа манбалар ҳисобидан таъмирланиши назарда тутилган бўлса, ахборот порталига Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлиги молия бош бошқармалари томонидан ушбу таклифни бошқа манбалар ҳисобидан молиялаштирилиши учун асос бўлувчи ҳужжатлар юкланади ҳамда ушбу таклиф автоматик равишда ахборот порталидаги ғолиблар рўйхатидан чиқарилади, бундай ҳолларда ахборот порталида кетма-кетлик бўйича ғолиблар рўйхатини қайта шакллантирилади.

11. Ғолиб деб топилган таклифлар Ички йўллар реестрида қайд этиб борилиб, келгуси уч йил давомида қайта таклиф бериш имконияти берилмайди.

Мазкур жараёнлардан кутилаётган асосий мақсад кенг жамоатчиликнинг таклифларига асосланган ҳолда ички йўллардаги мавжуд камчилик ва муаммоларни тизимли равишда бартараф этиш ҳамда бюджет маблағлари сарфланишида очиқлик ва шаффофликни таъминлашдур.

Фойдаларилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисидаги ЎРҚ-657–сонли Қонуни <https://lex.uz/docs/5186044?query=2021>;

2. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисидаги ЎРҚ-742–сонли Қонуни <https://lex.uz/docs/5801127>;

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 августдаги ПҚ-3917-сон “Бюджет маълумотларининг очиқлигини ва бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори <https://lex.uz/docs/3879197>;
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 13 апрелдаги ПҚ-5072-сон “Бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори <https://lex.uz/docs/5370805>;
5. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати Кенгашининг 2021 йил 22 апрелдаги ҚҚ-213-IV-сон қарори <https://lex.uz/docs/5411557>;
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг жорий йил 22 сентябрдаги ПҚ-5250-сон “Очиқ бюджет” ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида шаклланган тадбирларни молиялаштиришни янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори <https://lex.uz/docs/5651405>;
7. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати Кенгашининг 2022 йил 26 январдаги ҚҚ-213-IV-сон қарори <https://lex.uz/docs/-5848112>;
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 февралдаги ПҚ-49-сон “Автомобиль йўллари соҳасида очиқлик стандартларини жорий этиш ва соҳада жамоатчилик назоратини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори <https://lex.uz/docs/5845985>;
9. Иқтисодиёт назарияси- Академик М. Шарифжоджаев илмий таҳрири остида тўлдирилган 2 нашр, Тошкент 2005 йил;
10. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий веб-сайти (www.mf.uz) <https://www.mf.uz/uz/>;
11. Ўзбекистон Республикаси Очиқ бюджет ахборот портали (www.openbudget.uz/ www.ochiqbudget.uz/) <https://www.openbudget.uz/>;
12. Иқтисодий таълимотлар тарихи маърузалар матнидан- А.исломов, Э.егамов Тошкент 2009 йил;
13. “Бозор пул кредит” Олий илмий-амалий иқтисодий журнали 2021 йил ноябрь ойидаги сони (ISSN 2010-6580)
14. Citizens’ Panel. (2018). involve.org.uk. Available from <https://www.involve.org.uk/resources/methods/citizens-panel/>;
15. Falanga, R. (2018). The National Participatory Budget in Portugal: Opportunities and Challenges for Scaling up Citizen Participation in Policymaking. Hope for Democracy: 30 years of Participatory Budgeting Worldwide, 447–466. Available from <https://doi.org/978-989-54167-0-7> (Accessed 1 May 2021);
16. Kang, Y.K. and Min, S.Y. (2013). Public Participation in the Budget Process in the Republic of Korea. Worldbank.org. Available from <https://doi.org/http://documents.worldbank.org/curated/en/178151523259318780/Public-participation-in-the-budget-process-in-the-Republic-of-Korea> (Accessed 30 April 2021);
17. Public Participation and the Budget Cycle: Lessons from Country Examples | PFM-KIN. (2014). Pfmkin.org. Available from <https://www.pfmkin.org/node/315> (Accessed 1 May 2021).

ЎЗБЕКИСТОН-ФУҚАРОЛАР ИШТИРКИДА БЮДЖЕТ МАБЛАҒЛАРИНИ САРФЛАШДА ЯНГИ БОСҚИЧДА

Хамидов Хабибулло Хикматулла ўғли

Молия вазирлиги Давлат бюджети департаменти бош иқтисодчиси,
Ўзбекистон Республикаси Тошкент шаҳри. e-mail: hhamidov@mf.uz/
hamidov93.93@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда аҳоли турмуши даражасини яхшилаш ва фуқароларни қийнаб келаётган ижтимоий-иқтисодий муаммо ва камчиликларни ҳал этилиши бўйича олиб борилган ишлар, жойларда инфратузилмаларни яхшилаш ҳамда тизимли муаммога айланиб қолган камчиликларни ҳал этишда давлат бюджетидан ажратиладаиган маблағлар, маҳаллаий бюджетлар ва давлат дастурлари доирасида ажратилган маблағларни аҳоли учун бугунги кунда энг зарур деб топилган йўналишларда оқилона ўзлаштирилишида фуқароларнинг фаол иштирок этиши, ҳамда фуқаролар ўз таклифларини (батафсил кўринишда) қолдиришлари ва тегишли таклифларга овоз бериш тизими жорий этилгани ёритилган.

Таянч сўзлар. Ташаббусли бюджет, Очиқ бюджет, Фуқаролар учун бюджет, ахборот портали, давлат бюджети, Ахборот портали, Менинг йўлим.

Барчамизга маълумки, мамлакатимизда олиб борилаётган очиқлик ва шаффофлик сиёсати доирасида сўнгги йилларда ижтимоий-иқтисодий дастурларни шакллантириш ва уни ижро этиш жамоатчиликни кенг жалб анъанавий тусга айланиб улгурди.

Бунда, фуқаролик позицияси нафақат жамиятда балки давлат бошқарувида ҳам аввалги йилларга нисбатан сезиларли даражада яхшиланган. Жамоатчилик назорати натижасида сўнгги икки йилликда эришилган бир қанча ютуқларни санаб ўтиши мумкин. Шулардан, давлат бюджети билан бевосита боғлиқ ҳамда фуқаролар учун бугунги кунда энг долзарб лойиҳалардан бирига айланган **Ташаббусли бюджет** жараёни ушбу ютуқларга ёрқин мисол бўла олади.

Мазкур жараён ўтган давр мобайнида аҳолини қийнаб келаётган муаммоларни “маҳаллабай” тарзда ҳамда қисқа давр ичида ҳал этиш имконини берувчи механизм сифатида халқ ишончини қозонди десак муболаға бўлмайди. Бунда, ушбу жараён доирасида эришилаётган ютуқлар қаторида нафақат бюджет маблағларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш ёки ҳудудлардаги долзарб муаммоларни ҳал этилишига

эришиш, балки фуқароларнинг ягона мақсад учун бирлашуви, дахлдорлик хиссини шаклланиши ва жамиятдаги ўрни учун курашиши каби ижобий факторларни ҳам санаб ўтиш мумкин.

2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили»да амалга оширишга оид Давлат дастурининг 21-мақсадига асосан жорий йилдан бошлаб барча туман ва шаҳарлар бюджетларининг 5 фоиз қисмини фуқаролар ташаббуси учун йўналтирилиши белгиланган.

Ушбу мақсадлар учун жорий йилда туман ва шаҳар бюджетлари ҳисобидан **1,5 трлн сўм** ҳамда туман ва шаҳар бюджетлари қўшимча маблағларининг камида 30 фоиз қисми ҳисобидан қарийб **400 млрд сўм** йўналтирилди.

Бундан ташқари, жорий йилда ўтказилган 2 та мавсумда **2000 дан** ортиқ овоз тўплаган лекин ғолиб деб топилмаган жами **503 та** лойиҳа учун истисно тариқасида республика бюджетидан жами **420,4 млрд сўм** маблағлар йўналтирилган.

Йил якунларига кўра, жорий йилда ғолиб деб топилган жами **4136 та** лойиҳа учун **2,5 трлн сўм** маблағлар йўналтирилиши кутилмоқда.

Ташаббусли бюджет жараёнларининг 2022 йил 2-мавсум (июль-сентябрь) якуни бўйича эришилган натижаларга тўхталиб ўтсам.

Республика бўйлаб фуқаролар томонидан **61 мингдан** ортиқ лойиҳалар илгари сурилди. Келиб тушган лойиҳалар саралаш босқичидан ўтказилиб, жамоат манфаатларига **хизмат қилувчи 37,7 мингта** лойиҳалар ташаббусли бюджетнинг **иккинчи мавсумида овозга қўйилди.**

Бунда республикамизнинг **9 201 та** маҳаллалари жамоалари ёки жами маҳаллаларнинг **98 фоизи** ўз лойиҳалари билан ташаббусли бюджет танловида иштирок этдилар.

Овозга қўйилган лойиҳаларнинг **13,7 мингтаси (36 фоизи)** ички йўлларни таъмирлаш, **5,5 мингтаси (15 фоизи)** кўча чироқларини ўрнатиш ва таъмирлаш, **4,9 мингтаси (13 фоизи)** умумтаълим мактабларини таъмирлаш ва жиҳозлаш билан боғлиқ тадбирларни ташкил этди.

Сурхондарё вилоятида **5,7 мингта** (жами лойиҳаларнинг **15 фоизи**), Хоразм вилоятида **3,9 мингта** (**11 фоизи**), Наманган вилояти **3,4 мингта** (**9 фоизи**), лойиҳаларни амалга ошириш юзасидан ташаббуслар билдирилди.

Овоз бериш жараёнига ўтказилган **37,7 минг** лойиҳаларни ёқлаб фуқаролар томонидан **7,8 миллиондан** ортиқ овоз берилди.

*Жумладан, Фаргона вилоятида **1,3 миллион** (хўдуд аҳолисига нисбатан **33 фоиз**), Қашқадарё вилоятида **871 минг** (**26 фоиз**), Самарқанд вилоятида **850 минг** (**21 фоиз**) фуқаролар ўз лойиҳалари учун овоз бердилар.*

Битта лойиҳа учун **икки мингдан** ортиқ овоз тўплаган лойиҳалар сони **1 143 та**, хусусан **50 та** лойиҳанинг ҳар бири **ўн мингдан** ортиқ, **264 та** лойиҳанинг ҳар бири **беш мингдан ўн минггача** овоз тўплади.

Овоз бериш жараёни яқунларига кўра, республика бўйича **4,3 миллион** фуқаро томонидан овоз берилган **1 418 та** лойиҳалар ғолиб деб топилди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорига асосан 2000 дан ортиқ овоз тўлаб ғолиб деб топилмаган **364 та** лойиҳалар ҳам кўшимча равишда ғолиб деб топилди.

*Натижада 2-мавсум яқунларига кўра жами ғолиб лойиҳалар сони **1782 тани** ташкил этиб, шундан **573 таси** (**32 фоизи**) – умумтаълим муассасаларини таъмирлаш ва жиҳозлаш, **455 таси** (**26 фоиз**) – ички йўлларни таъмирлаш, **217 таси** (**12 фоиз**) – соғлиқни сақлаш муассасаларини таъмирлаш ва жиҳозлаш, **76 таси** (**4 фоиз**) – ичимлик суви, канализация ва сугориш тизимларини қуриш (таъмирлаш) ташкил этган.*

*Натижада, 2-мавсум доирасида **1 563 та** маҳаллаларда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган умумий қиймати **1,3 трлн** сўмлик лойиҳалар амалга оширилишига эришилади. Ушбу лойиҳаларни ёқлаб фуқаролар томонидан **5,6 миллион** овозлар берилган.*

Эришилган ушбу ютуқлар қаторида айрим камчиликлар кузатилганини ҳам эътироф этиш лозим. Жумладан, овоз бериш босқичи давомида Порталдан фойдаланкувчилар сони кескин ортгани ҳамда ташриф буюрувчилар сони ўртача кунлик 500-600 минг нафарни ташкил этганлиги сабабли, Портал фаолиятида техник носозликлар кузатилди.

Шу муносабат билан келгусида Ташаббусли бюджет жараёнларини ўтказилишида **бу каби ҳолатларни олдини олиш мақсадида** Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги билан ҳамкорликда Очiq бюджет ахборот порталини тубдан такомиллаштириш кўзда тутилмоқда.

Бундан ташқари, ғолиб деб топилган лойиҳаларни молиялаштириш ва ўз вақтида амалга ошириш бўйича Сиз хурматли депутатларнинг кўмагингиз остида Ташаббусли бюджет жараёнини мувофиқлаштириш бўйича Олий Мажлис Сенати қарори билан тасдиқланган амалдаги Намунавий Низомга тегишли нормалар киритилди.

Бунга кўра, Очик бюджет ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида шаклланган тадбирларни сифатли ва ўз вақтида молиялаштирилишини таъминлаш мақсадида Низом бир қатор бандлар билан тўлдирилди.

Жумладан, лойиҳаларни амалга ошириш учун тадбирларни соҳасидан келиб чиқиб тегишлилиги бўйича масъул **буюртмачи ташкилотларни бириктириш бўйича рўйхат**;

ташаббусли бюджет жараёни доирасида фуқаролар томонидан келиб тушган лойиҳалар Очик бюджет ахборот порталига келиб тушган кундан бошлаб **10 кун** давомида буюртмачи корхоналар томонидан кўриб чиқилиши ва **хулоса тақдим этилиши** мажбурийлиги;

овоз бериш босқичи яқунлангандан сўнг **7 кун** муддатда “Ғолиб” деб топилган лойиҳаларни молиялаштириш юзасидан Халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашлари **қарори қабул қилиниши**;

товар моддий бойликлар (хизматлар)ни харид қилиш, объектларни таъмирлаш ва қуриш бўйича лойиҳаларни молиялаштириш бўйича **харид қилиш тартиб-таомили тури ва муддатлари**;

лойиҳаларни амалга оширишда **жамоатчилик назоратини ўрнатилишини** назарда тутувчи бандлар билан тўлдирилди.

Фойдаларилган адабиётлар рўйхати:

18. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисидаги ЎРҚ-657–сонли Қонуни <https://lex.uz/docs/5186044?query=2021>;

19. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисидаги ЎРҚ-742–сонли Қонуни <https://lex.uz/docs/5801127>;

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 августдаги ПҚ–3917–сон “Бюджет маълумотларининг очиклигини ва бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори <https://lex.uz/docs/3879197>;

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 13 апрелдаги ПҚ-5072–сон “Бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори <https://lex.uz/docs/5370805>;

22. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати Кенгашининг 2021 йил 22 апрелдаги ҚҚ-213-IV–сон қарори <https://lex.uz/docs/5411557>;

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг жорий йил 22 сентябрдаги ПҚ-5250–сон “Очик бюджет” ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида шаклланган тадбирларни молиялаштиришни янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори <https://lex.uz/docs/5651405>;

24. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати Кенгашининг 2022 йил 26 январдаги ҚҚ-213-IV-сон қарори <https://lex.uz/docs/-5848112>;

25. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 февралдаги ПҚ-49-сон “Автомобиль йўллари соҳасида очиқлик стандартларини жорий этиш ва соҳада жамоатчилик назоратини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори <https://lex.uz/docs/5845985>;

26. Иқтисодиёт назарияси- Академик М. Шарифжоджаев илмий таҳрири остида тўлдирилган 2 нашр, Тошкент 2005 йил;

27. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий веб-сайти (www.mf.uz) <https://www.mf.uz/uz/>;

Boyitish fabrikalari chiqindilarini qayta ishlash texnologiyalarini tadbiq qilish

t.f.d.,prof. Abdurahmonov.S.A

Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filiali.

Sayfullayeva Dilshoda Abduhoshim qizi

Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filiali magistranti

Annotatsiya:

Maqolda OKMK MOF chiqindilarini qayta ishlash, ularni shakllantirish muammolari va ular yuzaga kelishi mumkin bo'lgan sharoitlar, shuningdek ularni oldini olish uchun qanday yechimlar topish mumkinligi haqida bajarilgan ishlar tahlil qilingan.

Annotatsiya:

В статье анализируются выполненные работы по переработке отходов МОФ АКМК, проблемы их образования и условия, при которых они могут возникнуть, а также какие пути решения можно найти для их предотвращения.

Abstract:

The article analyzes the work done on the processing of MOF wastes of OKMK, the problems of their formation and the conditions under which they may occur, as well as what solutions can be found to prevent them.

Tayanch iboralar:

Mis, chiqindilar, chiqindilarni qayta ishlash, ma`danlarni boyitish, oltin, oltinni o`z ichiga olgan chiqindilar, floatsiya, gravitatsiya.

Основные фразы:

Медь, отходы, переработка отходов, обогащение, золото, золотосодержащие отходы, флотация, гравитация.

Basic phrases:

Copper, waste, waste processing, beneficiation, gold, waste containing gold, floatation, gravity.

Chiqindilar va ayniqsa, shlak uyumlari shahar atrofidagi hududni egallab, minglab gektar qishloq xo'jaligi yerlarini, havo havzasini ifloslantiradi va landshaftni buzadi. Atrof-muhitni ifloslanishidan yetkazilgan zararni baholash chiqindisiz texnologiyani yaratish va undan foydalanishning iqtisodiy maqsadga muvofiqligi chegaralarini sezilarli darajada kengaytirishga olib keladi.

Rangli metallarning pirometallurgiya ishlab chiqarishi eritilgan metallga nisbatan shlakning yuqori chiqishi bilan tavsiflanadi. Rangli metallarning shlak bilan yo'qotish miqdori zaryadni tayyorlash, eritishning texnologik rejimining parametrlari va eritmalarning fizik-kimyoviy xususiyatlari kabi ko'plab omillar bilan belgilanadi. Ba'zan, eritish jarayonida shlak miqdori metall konsentratsiyalangan qimmatbaho sanoat oraliq mahsulotlarning hosilidan o'n baravar yuqori bo'ladi. Shu sababli, shlakdagi rangli metallarning miqdori nisbatan past bo'lsada (0,1 - 2,0%), umumiy yo'qotish ta'sirchan ko'rsatkichdir. Sanoat shlaklari bilan metallarning yo'qotilishini kamaytirishning murakkab muammosini hal qilishda suyuq sanoat shlaklarida metallning mavjudligi shakllari haqida aniq ma'lumotga ega bo'lish kerak. Ushbu ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda, atrof-muhitga ta'sir qiluvchi boyitish fabrikalarida hosil bo'ladigan chiqindilar miqdorini kamaytirish yo'llarini belgilash maqsadga muvofiqdir.[1]

Mineral xomashyo va tarkibida rangli, nodir va noyob metallar bolgan sanoat texnogen chiqindilarini kompleks qayta ishlash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari umumlashtirilgan. Hidrometallurgiya va kombinatsiyalangan pirometallurgiya va gidrokimyoviy texnologiyalarning istiqbollari ko'rsatilgan. Qayta ishlashning optimal texnologik sxemalari tavsiya etilgan. Tarkibida oltin saqlovchi rudalar va materiallarni qayta ishlashning turli jarayonlarini geokimyoviy va texnologik tadqiqotlar o'tkazildi.[2]

Taskora konidagi chiqindi aralash mis rudalarini samarali xo'jalik faoliyatiga jalb etish maqsadida ularni qayta ishlashning kombinatsiyalangan flotatsion-gidrometallurgiya texnologiyasini ishlab chiqish yo'lga qo'yildi.

Ishda kompleks tadqiqot usuli qo'llanilgan bo'lib, u quyidagilardan iborat: aralash mis rudalarini samarali qayta ishlash bo'yicha mahalliy va xorijiy tajriba va sifatsiz misni o'z ichiga olgan xom ashyo chiqindilarini utilizatsiya qilish texnologiyalari, rudaning kimyoviy, fizik-kimyoviy hamda mineralogik usullarini tahlil qilish.[3]

Chernaya daryosining allyuvial oltin konining qayta ishlashdan keyin tarkibi boy bo'lgan chiqindilar qumlarda qoladi. Chernaya daryosi konida oltin qazib olish texnologiyasida qoldiqlar 1 va 2 qoldiqlarida qolmoqda.

Mahsulotlardagi oltin miqdori:

qoldiqlarni boyitish CCV (konsentrat 1) - 6,3 g/ m³ ;

tugatish quyruqlari (konsentrat 2) -2300g/m³ ;

shlak-4500g/m³ .

Oltinni boyitish va eritish qoldiqlaridan ajratib olish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun yangi chiqindilarni qayta ishlash texnologiyasi tavsiya etiladi.

Chiqindi mahsulotlari tarkibini tahlil qilish va bunday materiallarni qayta ishlashning ma'lum usullari asosida ularni qayta ishlash usullari taklif etildi.[4]

Rossiya Federatsiyasi konlaridan birida oltin o'z ichiga olgan rudani boyitish mahsulotlari va qoldiqlarini gidrometallurgik qayta ishlashni o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot ob'ektlari gravitatsiyaviy qoldiqlar, gravitatsiyaviy qoldiqlardan olingan flotatsion konsentratlar va flotatsion qoldiqlar edi. Flotatsion qoldiqlarning suyuq fazasi biotest usullari bilan o'rganildi. Aniqlanishicha, ushbu mahsulot atrof-muhit uchun chiqindilar xavfining beshinchi sinfiga kiradi, eng yaxshi oltin olish ko'rsatkichlari (92,79%) gravitatsiyaviy qoldiqlarni 0,05% eritmada siyanid konsentratsiyasi bilan siyanlash orqali olingan. Kompleks hosil qiluvchi moddaning konsentratsiyasini 0,01% gacha kamaytirish metallning past erish tezligi tufayli oltin qazib olishning keskin pasayishiga (32,90% ga) olib keladi. Flotatsion konsentratni siyanidlash, materialning boshlang'ich o'lchami 96,5% -0,074 mm bo'lgan eritmada kompleks hosil qiluvchi konsentratsiyasi 0,2% darajasida amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Bu holda oltin qazib olish 98,62% ni, siyanidni yuvish uchun sarflanishi 8,73 kg/t, ohak 6,33 kg/t ga yaqin. Konsentrat hajmini 95% -0,045 mm gacha qisqartirish oltin olishning 0,25% ga biroz oshishiga, konsentrat hajmining yana 95% -0,02 mm gacha pasayishiga - oltin olishning 53,73% ga sezilarli pasayishiga olib keladi.[5]

Oltin qazib olish zavodlarining eskirgan qoldiqlarini qayta ishlashda fizikaviy va fizik-kimyoviy usullar majmuasidan foydalanildi: kimyoviy, rentgen fazasi, mineragrafik, tasviriy tahlil, atom yutilishi.[6]

Rangli, asl va nodir metallar rudalarini nam qayta ishlashning joriy va eskirgan qoldiqlarini boyitishning tejamkor usullari ishlab chiqildi.

Rudalarning eskirgan va joriy qoldiqlarini gidrotashish jarayonida boyitilgan fraksiyani tortib olish imkoniyati yaratildi va qurilmalar ishlab chiqildi; tarkibida nodir va nodir metallar bo'lgan qoldiqlar uchun bosimsiz va bosimli apparatlarda markazdan qochma

konsentratsiyalash usullari bilan; murakkab karbonat-ftorit rudalarini boyitishda ftorit yo'qotilishini kamaytirish texnologiyasi ishlab chiqildi.[7]

Shoumyan konidan (Kapan) polimetall ruda boyitish qoldiqlari namunalaridan qimmatli metallarni biogidrometallurgik usulda ajratib olish imkoniyatlari organildi. Qoldiqlar temir va oltingugurtni oksidlovchi bakteriyalar *Acidithiobacillus* sp.13Zn, dan foydalanilgan. Ko'rsatilishicha, sinovdan o'tgan qoldiq namunalari bioto'yintirish uchun juda mos va qulay ob'ektlardir. Chiqindi namunalarini yuvish tabiiy kon suv konsortsiumi yordamida amalga oshirilishi mumkin. Qimmatbaho metallarni qazib olish jarayonlarini faollashtirish uchun yuvish bakteriyalarining temir va oltingugurt oksidlovchi bakteriyalar *Acidithiobacillus* sp.dan foydalanish mumkin. [8]

Oltinni o'z ichiga olgan ma'danlarni to'plangan texnogen mineral obyektlardan, birinchi navbatda, chiqindilar, quyruq va suvdan boyitish chiqindilarini qayta ishlash xom ashyo zaxiralari past bo'lgan ko'plab oltin qazib olish kompaniyalari uchun dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada mualliflar tomonidan oltin miqdorini oshirish maqsadida siyanid chiqindilarini zararsizlantirish orqali dastlabki chiqindilarni oldindan qayta ishlash imkoniyati o'rganildi. Chiqindilarni yig'ish va eritmalarda siyanidlarni zararsizlantirish uchun turli usullar, xususan, Deuss usuli va chiqindilarni kaston eritmasi bilan boyitish usullari ko'rib chiqildi. Oltinni o'z ichiga olgan ma'danlarni boyitish chiqindilarini qayta ishlash jarayonini ekologiya uchun turli reagentlardan foydalanish bo'yicha katta hajmdagi ma'lumotlarni o'rganish natijasida vodorod peroksiddan foydalanishning afzalliklari haqida xulosa chiqarish mumkin. Vodorod peroksid bilan siyanidlarni neytrallashtirish sxemalari va siyanidni o'z ichiga olgan eritmalarning neytrallashtirish natijalari taqdim etilgan. Mualliflar Deuss usuli uchun analitik asosni ishlab chiqdilar, unda umumiy siyanid miqdori 1 mg/l ga va vodorod peroksid sarf-xarajatlarining dastlabki materiallar tarkibiga qarab, ikki yoki olti marta stexiometrik miqdordan oshib ketgan holda sezilarli darajada kamaydi. Bugungi kunda tabiatni muhofaza qilish faoliyatining vazifasi asosiy ishlab chiqarish jarayonlarining texnologik yechimlarini yo'q qilishdir.[9]

Atrof-muhitni muhofaza qilishning radikal usuli qayta ishlash mahsulotlarini to'liq utilizatsiya qilish bilan tog' - kon va boyitish chiqindilarini yo'q qilish bilan bog'liqdir.

Innovatsion yo'nalishning xarakteristikasi yer osti foydali qazilmalarni qazib olishda texnogen bo'shliqlarni to'ldirish uchun qattiqashtiruvchi aralashmalar tayyorlash uchun boyitish chiqindilaridan foydalaniladi. Ulardan metallarni chiqarmasdan quyruqlardan foydalanish palliativ ekanligini ko'rsatdi. Boyitish chiqindilarini faollashtirish orqali isbotlangan deintegrator yilda tanlab eritmaga o'tkazish sezilarli qayta ishlash chiqindilari sifatini yaxshilaydi va ulardan qattiqashtiruvchi aralashmalarining kuchini oshiradi.[10]

Flotasiya qo'rg'oshin-rux boyitish zavodi flotasiyning ishlab chiqarish faoliyati natijasida hosil bo'lgan chiqindi qumlarini yo'q qilish imkoniyati ham berilgan. Mahsulot selektiv kontsentratlarga sulfidlarni utilizatsiya qilish ikki bosqichda amalga oshiriladi: 1) modulli turdagi mobil qurilma yordamida quyruqlarni gravitatsion usullar bilan joylashtirish joyida sulfid mahsuloti ulardan olinadi; 2) flotatsiya texnologiyasi bo'yicha statsionar zavodda haqiqiy ishlab chiqarish sulfidli mahsulot joriy ishlab chiqarish yoki mustaqil ravishda ruda bilan birgalikda qayta ishlanadi. Gravitatsion texnologiyalarning apparatura bezashining o'ziga xos xususiyati nozik qatlamli ish joylarida ajratish uchun vintli separatorlar va krutonaklon yopiq kanallardan foydalanishdir.[11]

Chiqindilarni yo'q qilishning asosiy yo'nalishi ularni qurilish materiallari ishlab chiqarish uchun ikkilamchi xom ashyo sifatida ishlatishdir. Boyitish chiqindilaridan olingan qumlar tosh va gipsli ohaklarda, silikat g'ishtlarini ishlab chiqarishda, yo'llar, binolar, inshootlar uchun sun'iy poydevor qurishda, to'ldirish uchun, klinkersiz shlakli sement ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida ishlatilishi mumkin.[12] Bundan tashqari Volfram o'z ichiga olgan rudalarni, shuningdek ularni boyitish uchun chiqindilarni qayta ishlashda gravitatsiyaviy, flotatsiya, magnit, shuningdek elektrostatik, gidrometallurgiya va boshqa usullar qo'llaniladi. [13]

Tog` - kon sanoati chiqindilarini boyitish va qora metallar, o'g'itlar va qurilish materiallarini ishlab chiqarish uchun ishlatilishi mumkin. Ixtironing mohiyati: chiqindilar qum va shlamlarga oldindan tasniflanadi, qum va shlam kontsentratsion stollarda alohida-alohida boyitiladi. Qum kontsentratsion jadvallarida olingan qo'pol ruda konsentrati va oraliq mahsulot alohida-alohida eziladi, shlakli stollarda ruda hosil qilib tozalanadi. Birlashtirilgan

ruda konsentrati shlakli stollarda boyitiladi, undan keyin oraliq mahsulot magnit maydonning turli kuchlanishlarida nam magnit ajratish bilan tozalanadi..[14]

Yuqorida bajarilgan ishlarni inobatga olgan holda, mis boyitish fabrikalaridan chiqayotgan chiqindilarni qayta ishlashda Hidrometallurgiya va kombinatsiyalangan pirometallurgiya va gidrokimyoviy texnologiyalari usulidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar.

[1] Мирзажоновна С.Б. Маткаримов С.Т. Боходирова Н.К. Мирсаотов Б.У. <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/12759>

[2] Фундаментальная и прикладная гидрометаллургия / Р.Д. Аллаберген; отв. ред. Х.С.Сабилов; Госпредприятие «Научно исследовательский институт минеральных ресурсов». - Т.: ГП «Научно-исследовательский институт минеральных ресурсов», 2012. - 276 с.: [21] илл., [13] табл., библиогр. - 172 назв. ISBN 978-9943-364-28-8 http://www.centrallab.uz/?s=p._alabergenov

[3] Синянская Ольга Михайловна <https://www.dissercat.com/content/razrabotka-i-obosnovanie-parametrov-tehnologii-pererabotki-smeshannykh-mednykh-rud-zhezkazg>

[4] Монгуш Г.Р., Котельников В.И.

Технологические процессы цветной металлургии
<https://www.econf.rae.ru/article/5172>

[5] ФЕДОТОВ ПАВЕЛ КОНСТАНТИНОВИЧ д-р техн. наук, проф.1, СЕНЧЕНКО АРКАДИЙ ЕВГЕНЬЕВИЧ Ген. директор2, ФЕДОТОВ КОНСТАНТИН ВАДИМОВИЧ д-р техн. наук, зав. кафедрой1, БУРДОНОВ АЛЕКСАНДР ЕВГЕНЬЕВИЧ канд. техн. наук, доц.1 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44527693>

[6] Провалов, Сергей Александрович кандидат технических наук 2007, Магнитогорск <https://www.dissercat.com/content/kombinirovannaya-gravitatsionno-gidrokhlordnaya-tehnologiya-pererabotki-lezhalykh-khvostov>

[7] Руднев, Борис Петрович доктор технических наук 2004, Москва
<https://www.dissercat.com/content/obosnovanie-i-razrabotka-effektivnykh-metodov-obogashcheniya-tekushchikh-i-lezhalykh-khvosto>

[8] Н. С. ВАРДАНЯН НПЦ "Армбиотехнология" НАН РА, Г. Г. СЕВОЯН Национальный политехнический университет Армении С. В. НАВАСАРДЯН ЗАО "Dundee Precious Metals Karan", 3301 Капан, ул. Горцаранаин 4 А. К. ВАРДАНЯН НПЦ "Армбиотехнология" НАН РАТ. С. НАВАСАРДЯН ЗАО "Dundee Precious Metals Karan", 3301 Капан, ул. Горцаранаин 4. <http://test.journals.sci.am/index.php/sci-armenian-biology/article/view/1240>

[9] Воробьев Кирилл Александрович ФГАОУ ВО «Российский университет дружбы народов», Москва, Россия Бакалавр, Чекушина Татьяна Владимировна ФГБУН «Институт проблем комплексного освоения недр имени академика Н.В. Мельникова РАН», Москва, Россия Ведущий научный сотрудник отдела горной экологии ФГАОУ ВО «Российский университет дружбы народов», Москва, Россия Доцент департамента «Геологии, горного и нефтегазового дела» Доктор экономических наук, кандидат технических наук <https://esj.today/18ecvn118.html>

[10] В.И. Голик, В.И. Комащенко, А.В. Поляков
<file:///C:/Users/User/Downloads/sovremennye-tehnologii-izvlecheniya-metallov-iz-hvostov-obogascheniya-i-pererabotki-rud-s-tselyu-ih-kompleksnogo-ispolzovaniya.pdf>

[11] С.И. Евдокимов, В.С. Евдокимов Северо-Кавказский горно-металлургический институт (СКГМИ) (государственный технологический университет), г. Владикавказ ООО «Научно-производственное предприятие ГЕОС», г. Владикавказ Статья поступила в редакцию 03.11.13 г., доработана 01.04.15 г., подписана в печать 03.04.15 г. <https://cvmet.misis.ru/jour/article/viewFile/193/182>

[12] . Lesovik R.V., Alfimova N.I., Kovtun M.N., Lastovetskiy A.N. Texnolog qumlardan qurilish materiallari ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida foydalanish imkoniyatlari to'g'risida.

[13] Kantsel Vladimir Alekseevich (RU), Kantsel Anton Alekseevich (RU), Lapshinov Sergey Alekseevich (RU), Letyushov Aleksandr Aleksandrovich (RU), Fomin Mixail Nikolaevich (RU), Potapov Vladimir Aleksandrovich (RU) Patent(lar): "INTEGRA RU" mas'uliyati cheklangan jamiyati (RU) Ustuvorliklar

[14] ТРОФИМОВ Н.Н., ЧУГУЕВСКАЯ О.М., СЕЛЕВЦЕВ В.Ф., КАРТАШЕВА Г.Г., ТИТОВ А.А., КУЗОВНИКОВ В.Н., ИВАНОВ Н.А., МОРОЗОВ В.А., ОГОРОДНИКОВ А.А., ЛАЗУТКИН В.Н., НОВГОРОДОВ Д.С.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38088744>

ANGREN KONI KAOLIN XOMASHYOSINI QAYTA ISHLASH IMKONIYATLARINI O`RGANISH

PhD, Asqarova Nilufar Musurmanovna

Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filiali

Elchiyeva Mohinur Dilshod qizi

Toshkent Davlat Texnika Universiteti Olmaliq filiali magistranti

Annotatsiya:

Alyuminiyning tanqisligi sharoitida past sifatli alyuminiy xomashyolaridan alyuminiy va uning oksidli birikmalarini sof holda ajratib olish ancha murakkab hisoblanadi. Angren koni kaolin xomashyosi shunday xomashyo turiga mansubdir. Ushbu maqolada murakkab kaolin xomashyosini qayta ishlash va uning tarkibidan alyuminiy ajratib olish imkoniyatlari o`rganilgan. Qo`shimchalardan tozalash, sifatini yaxshilash va qayta ishlab qimmatli komponentlarni ajratib olish borasidagi bajarilgan ishlar tahlil qilingan.

Аннотация

В статье анализируется работа, проделанная по удалению каолина, одного из низкокачественных алюминиевых сырьевых материалов, от красящих добавок, повышению его качества и извлечению из вторичного сырья ценных компонентов в условиях острого дефицита алюминия.

Abstract

The article analyzes the work done to clean kaolin from coloring additives one of the low-quality aluminum raw materials to improve its quality and extract valuable components from recycling in the face of severe aluminum shortages.

Tayanch iboralar:

Kaolin, alyuminiy, alyuminiy oksid, kaolinni boyitish, kalsinatsiya, ammoniy ftorid, kuydirish, sulfat kislota, nitrat kislota.

Основные фразы:

Каолин, алюминий, глинозем, обогащение каолином, прокаливание, фторид аммония, отжиг, серная кислота, азотная кислота

Basic phrases:

Kaolin, aluminum, alumina, kaolin enrichment, calcination, ammonium fluoride, annealing, sulfuric acid, nitric acid.

Alyuminiy sayyoramizdagi eng keng tarqalgan metall (Yer po`stining og`irlik jihatdan 8,8 % ini tashkil etadi) bo'lishiga qaramay, u yer yuzasida sof holda uchramaydi. Yuqori kimyoviy faollik tufayli alyuminiy atomlari boshqa moddalar bilan oson birikmalar hosil qiladi. Alyuminiy olish jarayoni ancha murakkab jarayon va katta quvvatli elektr energiyasidan foydalanishga asoslangan [1].

Past sifatli, yuqori kremniyli alyuminiy xomashyolaridan bo`lgan kaolinni qayta ishlab qimmatli komponentlarni ajratib olish hozirgi alyuminiy tanqisligi sharoitida muhim hisoblanadi. O'zbekistonda 2 ta yirik Kaolin koni aniqlangan: Toshkent viloyatidagi Angren va Samarqand viloyatidagi Alyans hududlarida [2]. Toshkent viloyati Angren hududida 0,45 mlrd tonna kulrang kaolin mavjud bo`lib uning tarkibida Al_2O_3 19-25 %, Fe_2O_3 1,5-4,5 %, SiO_2 40-58 % va boshqalar mavjud. Biroq, ularni qayta ishlash uchun samarali texnologiya mavjud emas.

Xorijiy mamlakatlarda kaolinni kimyoviy boyitish usuli ya`ni reagentlar yordamida qo`shimchalardan tozalash keng tarqalgan bo`lib, Chexiyada kaolin suspenziyasini gidrosulfit bilan oqartirish usuli qo'llaniladi, bu kislorodsiz muhitga ega reaktorlarda gidrotsiklon bilan boyitilgandan keyin amalga oshiriladi [3]. AQSHda kaolinni oqartirish gidrosulfit bilan sulfat kislotali muhitda olib boriladi. Mazkur ishda pH ko`rsatkichi 2,5 dan 4 gacha bo`lgan diapazonda 10 % H_2SO_4 yordamida sozlanadi. 50 °C da 20 daqiqa davomida jarayon amalga oshiriladi. Oqartiruvchi aralashma tarkibi 12 % $NaBH_4$, 40 % NaOH va qolgan 48 % suvni o'z ichiga oladi. Kaolin gillari hamda borogidridning mol nisbati 7÷8 dan oshmaydi [4]. Gidrosulfit yoki bisulfit materialidan kaolinni va boshqa minerallarning yorqinligini oshirish va rang beruvchi qo`shimchalarni kamaytirish uchun foydalaniladi [5]. Bundan tashqari ozon gazidan samarali oksidlovchi oqartiruvchi vosita sifatida kulrang kaolinlarni tozalashda foydalanilgan [6]. Bu kashfiyot katta tijoriy ahamiyatga ega, chunki kulrang kaolindan tayyorlangan shlamlar endi oksidlanish-qaytarilish ketma-ketligini talab qilmasdan va afzal qilingan permanganat oksidlovchisidan kelib chiqadigan zararli qo'shimcha mahsulotlarni qoldirmasdan samarali ravishda tozalashi mumkin. Yana bir afzalligi shundaki, ozon oqartirilgan kaolin mahsulotining yopishqoqligiga salbiy ta'sir

ko'rsatmaydi. Mazkur ishda pH ko'rsatkichi 7 dan 9 gacha bo'lgan qiymatlarda samarali ekanligi aniqlandi. Ozonning sarfi 1 t kaolin uchun 1,4-4,5 kg [7].

Kaolin tarkibidagi rang beruvchi modda temirni yo'qotish bo'yicha bir qator izlanishlar olib borilgan. Fe (III) oksidining yangi Fe (II) oksidi birikmalarini hosil qilish bilan qaytarilishini kuchaytirish orqali temirni olib tashlash mumkin [8]. Temirni asosiy alyuminiy nitrat bilan cho'ktirib, eritmadan temirning qoldiq miqdorini (gidroksid shaklida) sorbsiyalanadi [9]. Tojikistonda kaolinni tozalashda quyidagi usuldan foydalanilgan: alyuminiy va temir gidroksidlarining qattiq cho'kmasini natriy va kaliy tuzlaridan filtrlash va eritmaning pH qiymatini o'zgartirish orqali eritma ichiga erimaydigan $\text{Fe}(\text{OH})_3$ cho'kadi va $\text{NaAl}(\text{OH})_4$ eritmaga o'tadi, karbonizatsiyadan so'ng Al_2O_3 va H_2O ga parchalanadi. Olingan alumina alyuminiy metall ishlab chiqarish uchun xomashyo sifatida ishlatilishi mumkin [10]. Sharqiy Sibir konlarining kaolin gillari xlorid kislota bilan qayta ishlanadi [11]. Germaniyada qog'oz sanoatida qo'llaniladigan kaolinni oqartirishda temir birikmalari bo'lgan kaolinga natriy sulfat bilan, hosil bo'lgan temir tuzlariga esa fosfor kislotasi bilan ishlov beriladi. Ushbu jarayonning afzalligi shundaki, an'anaviy kaolin oqartirish jarayonlaridagi kabi neytrallash talab etilmaydi.

Kaolin gillari va siallitlarni xlorldash va sinterlash usullari bilan qayta ishlash bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi shartlarni tavsiya qilish mumkin: davomiyligi: 20 daqiqa, harorat 800-850 °C, xlor sarfi 30 ml/min [12].

Angren kaolinini qayta ishlash bilan bog'liq bir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Kaolin gillari kamida 1 soat davomida 650-700 °C haroratda kuydirilib 60 % konsentratsiyali sulfat kislota bilan yuvish orqali 97,1 % li alyuminiy sulfat olish imkoni ko'rib chiqilgan [13]. 650-700 °C haroratda kuydirilgan Angren konining kaolin gillarini 30 % li nitrat kislota bilan aluminiy oksidi olish, avtoklavda yuvish jarayonlarini qo'llash bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Alyuminiy olish darajasi 93,73 % [14]. Alyuminiy nitrat olish bo'yicha tadqiqotlarda nitrat kislotaning konsentratsiyasi 40 %, jarayonning davomiyligi 100-110 °C haroratda 1 soatdan kam emas. Alyuminiy olish darajasi 91,48 %, temir 18,08 % [15]. Bundan tashqari 40 % li nitrat kislota eritmasida 600-700 °C da 2 soat davomida kuydirish orqali 90,94-93,29 % li alyuminiy oksidi olish bo'yicha ham izlanishlar olib borilgan [16].

Yuqorida bajarilgan ishlarni inobatga olgan holda, Angren kaolinidan kerakli komponentlarni ajratib olishda kimyoviy-reagentli usullardan foydalanish maqsadga muvofiq. Jumladan, NH_4HF_2 va NH_4F ning suvli eritmalarida kaolin konsentratlarini boyitishning ftoridli gidrokimyoviy usuli [17], NaOH yordamida $450-500\text{ }^\circ\text{C}$ da kuydirish, isitilgan suvda tanlab eritish, filtrlash va cho`kmaga tushgan $\text{Al}(\text{OH})_3$ ni $550-600\text{ }^\circ\text{C}$ da kuydirish orqali Al_2O_3 olish usullarini amaliyotga qo`llash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Закиров М.З., Гончаренко А.И. «Каолин Ангреноского месторождения и пути их использования». В кн.:Генезис и ресурсы каолинов и огнеупорных глин 1990.
2. Жуманов Ю.К. Физико-химическое исследование каолинов Зарафшанского региона 25.10.2018 987 № 10 (55) Химическая технология
// Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2018. № 10 (55). RL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/6489>
3. СПОСОБ ОТБЕЛИВАНИЯ КАОЛИНА.aspx © ФГБОУ ВО «РЭУ им. Г.В. Плеханова» <https://www.rea.ru/ru/org/managements/orgnirupr/Pages/2582164>.
- 4.Qiang Huang, Goda Rangamannar A method of bleaching kaolin and other minerals using sodium dithionite. GB2441431A United Kingdom
<https://patents.google.com/patent/GB2441431A/en>
- 5.Maurice Lynwood Atkinson, Mary Elizabeth Methods for bleaching kaolin clay and other minerals and bleached products obtained by the method EP1146089A1European Patent Office <https://patents.google.com/patent/EP1146089A1/en>
6. George E, GanttGerald Smith Method for bleaching kaolin clay. US5753029A United States<https://patents.google.com/patent/US5753029A/en>
7. Куралова, М. К., & Аскарлова, Н. М. (2021, December). ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД ВОЗМОЖНОСТИ ИЗВЛЕЧЕНИЯ МЕДИ И БЛАГОРОДНЫХ МЕТАЛЛОВ ИЗ КОНВЕРТЕРНЫХ ШЛАКОВ. In *Здравствуйте, уважаемые участники международной научной и научно-технической конференции, дорогие гости!* (p. 406).
8. Tom A Cecil, Daniel A Jacobs - Method for bleaching gray kaolin clay US3616900A <https://patents.google.com/patent/US3616900A/en>

Платов Юрий Тихонович, Платова Раиса Абдулгафаровна RU 2 582 164 C1

https://www.fips.ru/registers-doc-view/fips_servlet

9. Вайтнер, Виталий Владимирович Исследование азотнокислотной переработки алюмосиликатов для получения оксида алюминия год2004специальность ВАК РФ05.16.07 <https://tekhnosfera.com/issledovanie-azotnokislotnoy-pererabotki-alyumosilikatov-dlya-polucheniya-okside-alyuminiya>

10. **Маматов Э.Д., Хомиди А.К., Тагоев А.П., Баротов М.А.** ПЕРЕРАБОТКА АЛЮМИНИЙСОДЕРЖАЩИХ РУД С ПРИМЕНЕНИЕМ ОТХОДОВ ПРОИЗВОДСТВА Опубликовано в 2015, Выпуск Декабрь 2015, ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ Страницы: 53-57 <https://research-journal.org/chemistry/pererabotka-alyuminijsoderzhshhix-rud-s-primeneniem-otxodov-proizvodstva/>

11. Vyacheslav I, Pak, Sergey S, Kirov, Alexander A, Gromov. Obtaining Alumina from Kaolin Clay via Aluminum Chloride, November 2019Materials 12(23):3938 DOI:10.3390/ma12233938 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6926497/>

12. Маматов Эргаш Джумаевич ПЕРЕРАБОТКА КАОЛИНОВЫХ ГЛИН И СИАЛЛИТОВ ХЛОРНЫМ МЕТОДОМ 2002 02.00.04КОД ВАК РФ <https://www.dissercat.com/content/pererabotka-kaolinovykh-glin-i-siallitov-khlornym-metodom>

13. Шамшидинов И.Т. Мамаджанов З.Н. Исследование процесса выщелачивания алюминия из каолиновых глин Ангрэнского месторождения // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2018. № 3 (48). <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/5642>

14. Мирзакулов Х.Ч. Бобокулова О.С. Мавлянова М.Н. Кенжаев М.Э. Исследование процесса азотнокислотного выщелачивания алюминия из каолиновых глин 25.09.2018 478 <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/6375>

15. Мирзакулов Х.Ч. Кенжаев М.Э. Аманова Д.У. Бозорова М.И. Исследование процесса получения нитрата алюминия из каолинов Ангрэнского месторождения 25.07.2018 691 <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/6171>

16. Мирзакулов Х.Ч. Кенжаев М.Э. Исламова М.Ш. Исследование влияния процесса прокали на извлечение окиси алюминия из Ангренских каолинов 25.04.2017 1580 № 4 (37) <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/4678>

17. Римкевич В.С. Еранская Т.Ю. Леонтьев М.А. Гиренко И.В. РАЗРАБОТКА ФТОРИДНОГО ГИДРОХИМИЧЕСКОГО МЕТОДА ОБОГАЩЕНИЯ КАОЛИНОВЫХ КОНЦЕНТРАТОВ Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9 (часть 9) – С. 2023-2027
<https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=35182>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA CHIROYLI YOZUV MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH

Qodirova La'li Sagdullayevna

Xalqaro Islom akademiyasi qoshidagi

“Ziyo-Zukko umumta'lim maktabi” NTM

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarida chiroyli yozuv malakalarini shakllantirishda zamonaviy metodlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini yoritish va uning amaliy samaradorligini ta'minlashga asoslangan ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqish xususida

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, chiroyli yozuv, ta'lim samaradorligi, kreativlik, pedagogik mahorat, ko'nikma.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasini isloh qilishdagi sa'y harakatlarining biri – bu pedagog kadrlarning zamon talablariga hamnafas tarzda faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chuqur bilim, pedagogik mahorat, ko'nikma, malaka va madaniyatga ega bo'lishlarini talab etmoqda. Bu esa o'z-o'zidan ta'lim va tarbiya ishlarining qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogika faniga «kreativlik» degan tushunchani olib kirdi. Ayniqsa, umum ta'lim maktablarida o'qituvchi kadrlarning kreativligini rivojlantirishga bo'lgan ijtimoiy buyurtma vujudga kelmoqdaki, bu borada ilmiy pedagogik izlanishlar olib borish talab etiladi.

Boshlang'ich ta'lim mazkur yo'nalishda ilk poydevordir. Bu poydevorning tamal toshi esa boshlang'ich sinf o'quvchilarini husnixatga o'rgatish desak, mubolag'a bo'lmas. Husnixat bilan yozuvga o'rgatish usullari o'quvchida aniq, chiroyli va tez yozish imkonini hosil qilishi lozim. Bu kabi vazifalarni amalga oshirish uchun dastur mazmuni, talablari, o'qitish usullari, yozuvga o'rgatishning gigiyenik shartlarini, o'quvchilarning yozuvidagi individual kamchiliklarini tahlil qilish, kamchiliklarning yuzaga kelish sabablarini aniqlash va tuzatish usullari ishlab chiqilishi zarur.

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ta'kidlanganidek, birinchidan, ta'lim uzluksizligini yangi asosga qurish. Ikkinchidan, bilim oluvchi, har qanday intellektual yuklamaga bardosh beruvchi robot shaklidagi shaxsni shakllantirish davri orta qoldi. Uchinchidan, ta'lim ko'p bosqichli, turlicha maqsadga yo'naltirilganligi bilan oldingilaridan keskin farq qilishi lozim. To'rtinchidan, uzluksiz ta'lim tizimi barkamol insonni kamol toptirishga xizmat qilishi joiz. Davlat hujjatlarida shaxs asosiy figuraga aylangan bo'lib, u ta'lim tizimining teng huquqli sub'ektiga aylanishi ko'zda tutiladi.

Ta'limning uzluksizligini ta'minlashda boshlang'ich ta'lim bilan maktabgacha ta'lim tizimlarining o'rtasidagi aloqadorligini aniqlash hamda mazkur aloqadorlikni mustahkamlash zarur hisoblanadi. Aloqadorlik psixologik ko'rinishda amalga oshadigan

bo'lsa, tabiiyki, turli xil psixologik jarayonda, holatlar va tuzilmalarning maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi davrlaridagi holatini o'rganish zarurati tug'iladi. Sababi-mazkur psixik holatlar bu ikki davrni o'zaro bog'lab turadi. Rivojlanish nuqtai nazaridan qaraganda shuni ta'kidlash joizki, psixik jarayonlar, holatlar va tuzilmalar ikki xil yosh davrida, ikki xil sifatda aniqrog'i boshlang'ich maktab davrida yanada rivojlangan ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda fanlarni yetarli darajada o'zlashtirmagan o'quvchi yuqori sinflarda ham fan asoslarini puxta egallab ololmaydi. Shunday ekan, biz boshlang'ich sinf o'qituvchilarining oldida juda mas'uliyatli vazifa turadi. Chunki inson shaxsining shakllanishi ilk maktab yoshiga to'g'ri keladi. Bolaning boshlang'ich sinfdagi faoliyatini yo'lga qo'yishda uning savodini chiqarish muhim ish sanaladi.

O'quvchilarda ilk o'qish va yozish malakalarini shakllantirish savod o'rgatish jarayonining asosiy vazifasi hisoblanadi. Bu davrda o'quvchilarda chiroyli yozuv malakalarini shakllantirishning o'ziga xos omillari mavjud.

O'quvchilarning chiroyli yozuv malakalarini hosil qilish uchun birinchi navbatda diqqat, sezgi, idrok etish va xotira kabi psixofiziologik funksiyalar ishtirok etganligini ko'ramiz. Psixik jarayonlar va inson psixikasi xususiyatlari orasida diqqat faoliyati alohida o'rin tutadi. U onging hamma shakllarida ishtirok etadi. Diqqat jismoniy harakat talab qiladigan, ishni yaxshi bajarishga yordam beradigan omillardan biridir. Bilimni o'zlashtirish uchun o'quv materialini idrok etish talab qilinadi. Yozish jarayonida ko'rish va eshitish sezgilari idrok qilinadi.

Yozuv jarayoni turli yozuv qurollari(ruchka, qalam, bo'r)orqali amalga oshiriladi va qaysi yozuv qurolidan foydalanishiga qarab qo'l harakatlari shunga moslashtiriladi.

Chiroyli yozuvga o'rgatishda, birinchi navbatda, quyidagi malakalarni singdirib borish talab etiladi:

1. Yozuv qurollaridan to'g'ri foydalanish
2. Parta ustida daftarni to'g'ri qo'yish
3. Yozayotganda gavdani to'g'ri tutish va tirsaklarni to'g'ri harakat qildirish
4. O'z xatini berilgan namuna bilan taqqoslashga o'rgatish.
5. Tovushni bosma harfga, bosma harflarni esa yozma shaklga aylantirishga o'rgatish.
6. Harflar shaklini idrok etishga (yozuvni qayerdan boshlash, qayerda tugatish, o'ngga, chapga, burilish, bog'lash va h. k)o'rgatish.
7. Harflarni bir-biriga bog'lab yozishga o'rgatish.
8. Harflarni bir xil balandlikda va kenglikda tekis yozishga o'rgatish.
9. Daftar chizig'idagi qatorlarni to'g'ri to'ldirish sarlavha, oy va kunlarni to'g'ri yozish.
10. Harflarning 75 daraja qiyaligini to'g'ri saqlash.

Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarini chiroyli yozuvga o'rgatishdan oldin quyidagi malakalarni berish lozim.

1. Yozuv texnikasi, ya'ni yozuvning turli to'g'ri yozish usullaridan foydalanish.
2. Harflarning shaklini to'g'ri ifodalash, ya'ni grafik malakalarini egallash.
3. Yozuv vaqtida harflarning shakli bilan bir qatorda uning qanday tovush bildirishini ham bilish, ya'ni imloga oid malakalarini ham egallash.

Chiroyli yozuv qoidalarini yaxshi bilish yozuv malakasining shakllanishiga yordam beradi.

Masalan, 1-sinfda dastlab to'g'ri o'tirish, ruchkani to'g'ri ushlab, daftarni to'g'ri holatda qo'yish kabi talablar asosida so'zlarda harflarning balandligini va qiyaligini bir xilda saqlash, so'zlarda harf unsurlari va ularning oralig'ini bir xil uzoqlikda chamalab yozish qoidalari kelib chiqadi. 2-sinfdan boshlab chiroyli yozuv malakasiga o'rgatishda yozuv texnikasiga oid bo'lgan kichik va bosh harflarni bir xil balandlikda chamalab yozish, 4-5 harfdan iborat so'zlarni qo'l harakatini uzmasdan bog'lab yozish, tez va toza yozish kabi qoidalar talab etiladi. Chiroyli yozuv deganda biz toza va aniq chiziqlar bo'yicha, husnixat namunalarida ko'rsatilganidek yozilgan yozuvni tushunamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M. Gulomov, K. Tursunova, D. Po'latova "Chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish" Uslubiy qo'llanma Toshkent "Turon Iqbol 2013.
2. G'ulomov M. "Husnixat" 1-sinflar uchun-T. :O'zbekiston 2002.
3. G'ulomov M. "Husnixat" 2-sinflar uchun-T. :Cho'lpon 2003.
4. Munavvarxon Yo'ldosheva. "O'quvchi yozuvi nega xunuklashadi?" Ma'rifat gazetasi 2018 yil

MACHINE LEARNING FOR EMAIL SPAM FILTERING METHODS

Alimbayev Taxir Ruslan uli

Tashkent University of Information Technologies Nukus branch named after Muhammad Al-Khwarizmi, Nukus, 230113, Uzbekistan.
taxirrr97@gmail.com

Introduction

In recent times, unwanted commercial bulk emails called spam has become a huge problem on the internet. The person sending the spam messages is referred to as the spammer. Such a person gathers email addresses from different websites, chatrooms, and viruses [1]. Spam prevents the user from making full and good use of time, storage capacity and network bandwidth. The huge volume of spam mails flowing through the computer networks have destructive effects on the memory space of email servers, communication bandwidth, CPU power and user time [2].

Content Based Filtering Technique: Content based filtering is usually used to create automatic filtering rules and to classify emails using machine learning approaches, such as Naïve Bayesian classification, Support Vector Machine, K Nearest Neighbor, Neural Networks.

Case Base Spam Filtering Method: Case base or sample base filtering is one of the popular spam filtering methods. Firstly, all emails both non-spam and spam emails are extracted from each user's email using collection model.

Heuristic or Rule Based Spam Filtering Technique: This approach uses already created rules or heuristics to assess a huge number of patterns which are usually regular expressions against a chosen message. Several similar patterns increase the score of a message. In contrast, it deducts from the score if any of the patterns did not correspond.

Previous Likeness Based Spam Filtering Technique: This approach uses memory-based, or instance-based, machine learning methods to classify incoming emails based to their resemblance to stored examples (e.g. training emails).

Adaptive Spam Filtering Technique: The method detects and filters spam by grouping them into different classes. It divides an email corpus into various groups, each group has an emblematic text.

References

1. M. Awad, M. Foqaha, Email spam classification using hybrid approach of RBF neural network and particle swarm optimization, Int. J. Netw. Secur. Appl. 8 (4) (2016).
2. D.M. Fonseca, O.H. Fazzion, E. Cunha, I. Las-Casas, P.D. Guedes, W. Meira, M. Chaves, Measuring characterizing, and avoiding spam traffic costs, IEEE Int. Comp. 99 (2016).

1	Tibbiyot terminologiyasida polifunksionallik va polisemiya hodisalari Fozilova Nargiza Nishonboyevna	4
2	Rahmonova Hojibuvi Rizojon qizi Musiqani yoshlar ongiga singdirishga zamonaviy texnologiyalarning oʻrni va ahamiyati	8
3	THE ROLE OF THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL POLICY OF THE ENTERPRISE Akhmedov Khojiakbar	12
4	METHODS FOR FINANCIAL ANALYSIS OF ENTERPRISES Akhmedov Khojiakbar	15
5	The importance of tutor in Higher Education Salaeva Muhabbat Saburovna Akimova Nodira Rajabboevna	17
6	The role of tutoring in higher education and improving the student's academic success Salaeva Muhabbat Saburovna Akimova Nodira Rajabboevna	20
7	КАФОЛАТ СУҒУРТА КОМПАНИЯСИ АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ТАҲЛИЛИ Носиров Жасур Турсунпулотович	23
8	КАФОЛАТ СУҒУРТА КОМПАНИЯСИ» АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ Носиров Жасур Турсунпулотович	28
9	TABIAT BILAN TANISHTIRISH METODIKASI FANIDA EKOLOGIK METODLARNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI Aziza Kobilova	32
10	YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATI Тоштемирова Мафтуна Толибжоновна	35
11	ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА РАҒБАТЛАНТИРИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ Эшниязова Юлдуз Юлдашбоевна Рузметов Бахтияр	38
12	ИҚТИСОДИЁТНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА СОЛИҚЛАРНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРЛИГИ ҲАМДА МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЁТИ РИВОЖИДА ТУТГАН ЎРНИ Эшниязова Юлдуз Юлдашбоевна Рузметов Бахтияр	42
13	ЎЗБЕК ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯСИДА АНТИҚАРҒИШ Закирова Дилрабо Хайдаровна	49
14	SANOAT KORXONALARIDA ISHLOVCHI XODIMLARNI NOQULAY TASHQI MUHIT TA`SIRIDAN SAQLOVCHI MAXSUS POYABZALLARDA PIEZO ELEMENTLARNI QO`LLASH IMKONIYATLARI TAHLILI Yu.A. Maxmudov	57
15	ЎЗБЕКИСТОНДА БЮДЖЕТ МАБЛАҒЛАРИ САРФЛАНИШИДА ФУҚАРОЛАР ИШТИРОКИ Хамидов Хабибулло Хикматулла ўғли	60
16	ЎЗБЕКИСТОН-ФУҚАРОЛАР ИШТИРКИДА БЮДЖЕТ МАБЛАҒЛАРИНИ САРФЛАШДА ЯНГИ БОСҚИЧДА Хамидов Хабибулло Хикматулла ўғли	69
17	Boyitish fabrikalari chiqindilarini qayta ishlash texnologiyalarini tadbiq qilish Abdurahmonov.S.A Sayfullayeva Dilshoda Abduhoshim qizi	74

18	ANGREN KONI KAOLIN XOMASHYOSINI QAYTA ISHLASH IMKONIYATLARINI O`RGANISH Asqarova Nilufar Musurmanovna Elchiyeva Mohinur Dilshod qizi	82
19	BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARIDA CHIROYLI YOZUV MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH Qodirova La'li Sagdullayevna	88
20	MACHINE LEARNING FOR EMAIL SPAM FILTERING METHODS Alimbayev Taxir Ruslan uli	91